

แนวคิด "มนุษยนิยม" เชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง*

กาญจนา แก้วเทพ

2532

ข้อเขียนชิ้นนี้เป็นความพยายามที่จะสำรวจดูแนวคิด "มนุษยนิยม" (Humanism) ที่ปรากฏในงานเขียนของนักคิดสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งในที่นี้ การจัดประเภทของนักคิดในสำนักนี้จะครอบคลุมอย่างกว้างขวางที่สุด นับตั้งแต่ คาร์ล มาร์กซ์ มาจนถึงนักเศรษฐศาสตร์การเมืองรุ่นปัจจุบัน เช่น ฌอง-ปอล ซาร์ท (Jean-Paul Sartre), โรเจอร์ กาโรดี้ (Roger Garaudy), อีริก ฟรอมม์ (Eric Fromm), เฮร์เบิร์ต มาร์คูเซอ (Herbert Marcuse), และนักคิดในยุโรปตะวันออกอีกหลายท่านที่จะได้กล่าวถึงต่อไป เช่น อาดัม ชาร์ฟ (Adam Schaff), คาร์ล โคซิก (Karel Kosik), มิฮาโล มาร์โควิก (Mihalo Markovic) เป็นต้น

การค้นคว้าทัศนะแบบ "มนุษยนิยม" ในแนวความคิดของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นเรื่องค่อนข้างใหม่และเป็นเรื่องค่อนข้างยาก¹ ทั้งนี้เนื่องมาจากนักเศรษฐศาสตร์การเมืองเองก็ไม่ผู้จะให้ ความสนใจที่จะหยิบยกประเด็นเรื่อง "มนุษยนิยม" ขึ้นมาพิจารณาศึกษาให้เป็นเรื่องเป็นราว (เพิ่งจะ มาในยุคหลังทศวรรษ 1950 นี้เองที่นักเศรษฐศาสตร์การเมืองบางกลุ่มเริ่มหันมาค้นคว้าเรื่องราว ดังกล่าวอย่างจริงจัง)² และที่ซ้ำร้ายไปกว่านั้นก็คือ การนำเสนอภาพพจน์ของเศรษฐศาสตร์เมือง ให้ปรากฏต่อสายตาสาธารณชนนั้น ดูเหมือนจะทำให้เศรษฐศาสตร์เมืองกลายเป็นเรื่องที่ตรงกันข้ามกับหลักการมนุษยนิยมไปเลยทีเดียว

อนึ่ง แนวคิดเรื่อง "มนุษยนิยม" เป็นแนวคิดที่มีลักษณะกว้างขวางอย่างยิ่ง สามารถตีความ ออกไปได้หลายนัย สามารถแปรไปเป็นการปฏิบัติได้หลายรูปแบบ สำหรับ "มนุษยนิยม" เชิง เศรษฐศาสตร์เมืองนั้นก็อาจจะมีหลักการพื้นฐานหรือองค์ประกอบบางประการที่คล้ายคลึงหรือ

* ตีพิมพ์ใน วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 15:4 (2532) หน้า 16-184

¹ เนื่องจากการรื้อฟื้นแนวคิดเรื่อง "มนุษยนิยม" ในแวดวงเศรษฐศาสตร์การเมืองขึ้นมาใหม่นั้นเพิ่งจะกระทำกัน อย่างจริงจังเมื่อราวทศวรรษ 1950 นี้เอง ทำให้งานค้นคว้าที่เกี่ยวกับองค์ประกอบของ "มนุษยนิยม" เช่น เสรีภาพ ความเท่าเทียม ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ฯลฯ ยังอยู่ในขั้นเริ่มต้นเป็นส่วนใหญ่ และในข้อเขียนชิ้นนี้ ผู้เขียนยังมีขีด ความสามารถอันจำกัดที่จะนำมาเสนอให้ครบถ้วนรอบด้าน

² ระบุว่า ดุนายฟกายา (Raya Dunayevskaya) ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า การปฏิวัติ 1956 ในฮังการีได้แปรเปลี่ยนสภาวะ ของมนุษยนิยมเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองจากการที่อยู่ในระดับข้อถกเถียงกันทางวิชาการมาเป็นปัญหาความเป็น ความตายอย่างแท้จริง หลังจากนั้น เหตุการณ์ "ดอกไม้ออกบานประชาชน" ในจีนก็ยิ่งทวีความเข้มข้นต่อปัญหา มนุษยนิยมในเศรษฐศาสตร์การเมืองมากยิ่งขึ้น จากปี 1958-1961 การปฏิวัติในอัฟริกาใต้ก็ได้เป็นประจักษ์พยาน ต่ออีกครั้งหนึ่งว่า ปรัชญาที่อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงสังคมจะต้องเป็นมนุษยนิยม

ร่วมกันกับสำนักคิดอื่นๆ แต่ก็มีลักษณะบางประการ หรือมีวิธีตีความหมายที่เป็นลักษณะเฉพาะตัว ดังนั้นในการพิจารณาแนวคิด "มนุษยนิยม"เชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองนี้จะทำการเทียบเคียงกับการตีความจากสำนักอื่นๆด้วย เพื่อให้เห็นลักษณะร่วมและลักษณะแตกต่างได้ชัดเจนขึ้น

ความสนใจในแนวคิด "มนุษยนิยม" จากอดีตจนถึงปัจจุบัน

ต้นกำเนิดของแนวคิด "มนุษยนิยม" ก็คือ ความสนใจในการตั้งคำถามเกี่ยวกับมนุษย์และความสำคัญของมนุษย์ในจักรวาล อันได้แก่บรรดาคำถามที่ว่า คนเรามาจากไหน มนุษย์เราเป็นใคร เรากำลังจะไปที่ไหน ความหมายของการมีชีวิตของมนุษย์คืออะไร เป็นต้น ความสนใจที่จะตั้งคำถามแบบดังกล่าวนี้มีมาเป็นเวลายาวนานแล้ว ส่วนที่เห็นได้ชัดที่สุดก็คือ บรรดาคำสอนในลัทธิศาสนาต่างๆ ที่มีอายุยืนยาวมาไม่น้อยกว่า 2,500 ปีมาแล้ว แนวคิดมนุษยนิยมในซีกโลกตะวันตกปรากฏให้เห็นตั้งแต่สมัยยุคกรีก ในปรัชญาของยุคสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (Renaissance) ในยุครู้แจ้ง (Enlightenment) ตั้งแต่เกอเธ่ (Goethe) มาจนถึงมาร์กซ์ แม้จนกระทั่งปัจจุบันนี้ นักคิดที่มีแนวทางมนุษยนิยมก็ยังปรากฏตัวอยู่ในวิชาการแขนงต่างๆ เช่น เบอธร์ทรีล รัสเซล, อัลแบร์ กามู, อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ เป็นต้น

เราอาจจะอธิบายความขึ้นลงของกระแสนี้ของแนวคิดมนุษยนิยมได้ว่า เกิดขึ้นเนื่องมาจากสภาพความเป็นจริงที่ว่า ตลอดช่วงระยะเวลาอันยาวนานที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์นั้น มนุษยชาติยังคงถูกข่มขู่ในปัญหาเรื่อง "ความเป็นมนุษย์" อยู่ตลอดเวลา ลักษณะของการข่มขู่ที่เห็นชัดเจนในยุคสมัยปัจจุบันมีอยู่ใน 2 ด้าน ด้านแรก มาจากสภาพสังคมอุตสาหกรรมที่มีลักษณะการข่มขู่การดำรงอยู่ด้านจิตวิญญาณของมนุษย์ ในมิติของชีวิตจิตใจ มนุษย์สมัยใหม่มีปัญหาเรื่องความแปลกแยก³ คนยุคปัจจุบันเริ่มกลายสภาพมาเป็นมนุษย์ผู้บริโภค (homo consumens คือการมีชีวิตอยู่เพียงเพื่อจะบริโภค) มนุษย์เริ่มกลายเป็น "วัตถุชิ้นหนึ่ง" ท่ามกลางวัตถุสิ่งของชิ้นอื่นๆในสังคม ชีวิตของมนุษย์ถูกนำมาบริโภคผลประโยชน์ของรัฐและการผลิตทางเศรษฐกิจเช่นเดียวกับสิ่งของอื่นๆ ด้านที่สองได้แก่ การข่มขู่การดำรงอยู่ทางกายภาพ ด้านร่างกาย เช่น การแข่งขันกันสร้างสมอาวุธนิวเคลียร์เพื่อทำลายล้างกันของประเทศอหิมาอำนาจอันเป็นอันตรายต่อชีวิตของประชากรโลกส่วนใหญ่ เป็นต้น

³ สำหรับแนวคิดเรื่อง "ความแปลกแยก" (alienation) นั้นได้มีการกล่าวถึงไว้อย่างพอสมควรแล้วในแวดวงนักเศรษฐศาสตร์การเมืองไทย ในที่นี้จึงขอเพิ่มเติมสั้นๆเพียงว่าอันที่จริง เฮเกลเป็นคนค้นพบปรากฏการณ์ของความแปลกแยกของผู้นั้นในระบบสังคมที่เป็นอยู่ เฮเกลเห็นว่า "สิ่งอื่น (otherness) ที่มีอยู่นอกตัวมนุษย์ (I) นั้น ทำให้จิตใจคนต้องเผชิญหน้ากับความเป็นอิสระจากตัวมนุษย์เอง" ในขั้นต่อมา มาร์กซ์ได้มาขยายต่อว่า "สิ่งอื่น" นั้นก็คือ รูปแบบเฉพาะอย่างหนึ่งของความเป็นจริงที่เรียกว่า "ระบบทุนนิยม" นั่นเอง

การข่มขู่ทั้งสองด้านได้ปลุกความสนใจของผู้คนทั้งหญิงทั้งชาย ทั้งนักเทศน์ นักการศึกษา นักวิทยาศาสตร์ ฯลฯ ให้หันมาสนใจที่จะต่อสู้แก้ไขป้องกันอันตรายที่ข่มขู่ความเป็นอยู่ของมนุษยชาติดังกล่าว ในการนี้ แนวคิดมนุษยนิยมที่เคยมีภารกิจทางประวัติศาสตร์มาแล้วในอดีต คือ เป็นแนวคิดที่ได้รับการเชิดชูขึ้นมา เพื่อคัดค้านบรรดาแนวคิดและสภาพความเป็นจริงที่ทำการลดสภาพความเป็นมนุษย์ในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการต่อต้านลดค่ามนุษย์ลงเป็นทาสของวัตถุในภาวะปกติสุข หรือการต่อต้านการทำลายล้างบรรพบุรุษให้ล้มตายเป็นผักปลาในภาวะสงครามก็ตาม แนวคิดดังกล่าวนี้ยังได้รับการรื้อฟื้นและฟื้นฟูมากยิ่งขึ้น ดังที่อาจจะกล่าวสรุปเป็นความสัมพัทธ์ได้ว่า ยิ่งมนุษยชาติต้องดำรงอยู่ในสถานะที่ถูกข่มขู่ความเป็นมนุษย์มากยิ่งขึ้นเท่าใด แนวความคิด "มนุษยนิยม" ก็ยิ่งได้รับการเชิดชูให้สูงเด่นยิ่งขึ้นทุกที

จุดร่วมและจุดต่างของแนวคิดมนุษยนิยมที่ปรากฏอยู่ในความคิดของนักปรัชญาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั้นวางอยู่บนคำถาม 2 ข้อคือ คำถามแรกได้แก่ **ความเชื่อพื้นฐาน** ที่เรามีต่อมนุษย์ นักคิดบางท่านก็เชื่อมั่นในธรรมชาติอันดีงามของมนุษย์ แต่บางท่านก็ไม่เชื่อ บางคนก็เชื่อมั่นในพระเจ้าเป็นเจ้า บางท่านก็ปฏิเสธการมีอยู่ของพระเจ้า อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางความแตกต่างนี้ โดยส่วนใหญ่แล้ว นักคิดเกือบจะทุกท่านต่างก็มีความเชื่อร่วมกันว่า มนุษย์เรามีความต้องการที่จะพัฒนาความเป็นปัจเจกบุคคลให้บรรลุสู่ความสมบูรณ์สูงสุด และยังต้องการที่จะพัฒนาความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน (harmony) และเอกภาพความเป็นสากล (universality) สูงสุดร่วมกันกับมนุษยชาติทั้งหมด ความต้องการทั้งระดับปัจเจกบุคคลและระดับมนุษยชาตินี้ นักมนุษยนิยมเชื่อว่ามนุษย์เรามีความสามารถที่จะทำให้ความต้องการดังกล่าวนี้บรรลุผลได้

สำหรับคำถามที่สอง เป็นคำถามที่ถกเถียงกันเกี่ยวกับ**วิธีการ** ที่จะช่วยให้ศักยภาพมนุษย์ได้พัฒนาถึงขั้นสูงสุด ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด ได้แก่ ปมปัญหาที่พวกนักปราชญ์ในยุคสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการพยายามที่จะค้นหาว่า จะต้องใช้วิธีการอันใดเล่าที่จะทำให้ "ความเป็นมนุษย์ที่แท้จริง" สามารถปลดปล่อยตัวเองออกจากอิทธิพลของเจ้าศักดินาและอำนาจใหม่ของเงินตราได้ และในอดีตที่ผ่านมา นักปราชญ์แต่ละท่านต่างก็ได้นำเสนอวิธีการต่างๆ และบางท่านก็ได้ลงมือปฏิบัติการพร้อมกันไปด้วย เช่น ฟรานซิส เบคอน (F.Bacon) เสนอว่า **วิธีการพัฒนาศักยภาพมนุษย์นั้นจำเป็นต้องมีการยกระดับความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี** ในขณะที่แคมปานลล่า (Campanella) เห็นว่าจำเป็นต้องยกเลิก**สถาบันทรัพย์สินส่วนบุคคล**ออกไปจากสังคม ส่วนกลุ่มนักมนุษยนิยมสาย Renaissance และ Enlightenment โดยส่วนใหญ่มีความเชื่อมั่นว่า การพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้ถึงขั้นสูงสุดนั้น กระทำได้ด้วย**ระบบการศึกษา** เพื่อให้มนุษย์รู้จักการใช้เหตุใช้ผล ซึ่งจะกลายมาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการทำกิจกรรมได้อย่างสร้างสรรค์กระตือรือร้น (active) ของมนุษย์

สำหรับในสำนักคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้น ดังได้กล่าวมาข้างต้นเล็กน้อยแล้วว่า มักมีความเข้าใจกันโดยทั่วไปว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นสำนักคิดที่สนใจแต่วัตถุ (คือการ

ตีความหมายว่า "วัตถุนิยม" คือ "นิยมวัตถุ") ไม่สนใจปัญหาเรื่องมนุษย์ ไม่สนใจเรื่องชีวิตจิตใจของผู้คน ภาพพจน์ดังกล่าวของเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้น ในด้านหนึ่งเกิดมาจากการโฆษณาชวนเชื่อของสำนักคิดฝ่ายตรงข้ามที่พยายามจะวาดภาพเศรษฐศาสตร์การเมืองให้เป็นไปดั่งนั้น แต่ทว่าในอีกด้านหนึ่ง คำโฆษณาของฝ่ายตรงข้ามดังกล่าวก็จะมีข้อเท็จจริงรองรับอยู่ไม่น้อย ทั้งนี้เพราะบรรดาประเทศสังคมนิยมทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากการนำแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองไปใช้ในการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้น ไม่สามารถจะแสดงลักษณะมนุษยนิยมที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นได้อย่างชัดเจน หรือในบางกรณีก็อาจจะลืมเลือนปัญหานี้ไปเสียเลย เราจำเป็นต้องกล่าวว่า "ลักษณะของสังคมนิยมที่ปราศจากลักษณะมนุษยนิยมนั้นมิใช่เป็นความตั้งใจของปรมาจารย์ด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง" ด้วยเหตุนี้ ในการค้นหาแนวความคิดมนุษยนิยมเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้น เราจำเป็นต้องย้อนกลับไปหาคุณแนวคิดและผลงานของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองต้นตำรับ

เมื่อพิจารณาคุณผลงานเขียนของ คาร์ล มาร์กซ ปรมาจารย์ของเศรษฐศาสตร์การเมือง เราจะเห็นว่า สิ่งที่มาร์กซสนใจศึกษาค้นคว้ามากที่สุดก็คือ "คน" นี้เอง ดังเช่นที่มาร์กซกล่าววิจารณ์นักเศรษฐศาสตร์การเมืองรุ่นคลาสสิกที่มีมาก่อนหน้าเขาว่า การที่จะ radical จริงๆ นั้น ก็จะต้องเจาะลึกลงไปให้ถึงรากเหง้า (Racine) อย่างจริงๆ และรากเหง้าของมนุษย์นั้นก็คือตัวมนุษย์นั่นเอง (the root of man is man himself) ทั้งนี้เพราะการวิเคราะห์และการอธิบายระบบเศรษฐกิจของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองรุ่นคลาสสิกนั้นยังลงไปไม่ถึงมนุษย์ เพราะพวกเขาเพียงแต่มองดูระบบเศรษฐกิจ มองดูผลผลิต แต่ไม่มองดูเลยต่อไปว่า ชีวิตของผู้ผลิตนั้นมีสภาพเป็นอย่างไร

ดังนั้น ข้อกล่าวหาที่ว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองไม่ได้ให้ความสนใจต่อมนุษย์นั้นจึงไม่ถูกต้องรวมทั้งข้อกล่าวหาที่ว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นมองมนุษย์เพียงแต่ว่าเป็น "คนที่ทำงาน" (homo faber) เท่านั้น ไม่ใช่เป็น "homo sapiens" ก็ไม่ถูกต้องอีกเช่นกัน ถึงแม้ว่าผลงานในยุคหลังของมาร์กซจะเป็นเรื่องการวิเคราะห์ทุน แต่มาร์กซก็ได้วิเคราะห์ทุนเพียงเพื่อจะทำความเข้าใจกับทุนแล้วก็จบสิ้นกันไปเท่านั้น มาร์กซทำการวิเคราะห์ทุนโดยที่ยังคงมีเป้าหมายเรื่อง "มนุษย์" เป็นศูนย์กลางดังเช่นเคย มาร์กซทำการศึกษาทุนเพราะนั่นจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะทำให้เข้าใจความพิกลพิการของมนุษย์ในยุคอุตสาหกรรมได้ อันจะยืนยันได้จากทศนะที่มาร์กซมีต่อ "ทุน" ว่า "ทุนนั้นมีได้เป็นเพียงปัจจัยการผลิตเท่านั้น มันเป็นมากกว่านั้น มันเป็นแนวคิดที่จะเอาชีวิต---ซึ่งต่อมามันจะกลายเป็นพลังของปีศาจร้าย ทุนที่อยู่ในรูปของเงินนั้น มันมีเป้าหมายสุดท้ายของมันคือเงินที่เพิ่มพูนมากขึ้นเท่านั้น เป้าหมายของมันไม่ได้ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ แต่เป็นการเพิ่มพูนมูลค่าส่วนเกินและกำไร"

ต้นกำเนิดทางความคิดที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของแนวคิดมนุษยนิยมที่มาร์กซสืบทอดต่อมาก็คือ แนวคิดมนุษยนิยมของฟอยเออบัค แต่ในการสืบทอดนี้ มาร์กซก็ได้วิพากษ์วิจารณ์ รวมทั้งได้แก้ไข ขยาย ดัดแปลง รวมทั้งนำเสนอทศนะใหม่ๆ อีกด้วย ทศนะ "มนุษยนิยม" ที่สำคัญของฟอย

เออบัคที่จะนำมาพิจารณาในที่นี้มี 3 ประการคือ ประการแรก ฟอยเออบัคคัดค้านกระแสความคิดเกี่ยวกับคำตอบที่ว่า "มนุษย์คืออะไร" ที่กำลังแพร่หลายอยู่ในขณะนั้นว่า "มนุษย์คือสัตว์ที่รู้จักคิด" (thinking ego) โดยที่เขาได้เสนอว่า "เราจะต้องไม่ถือว่า มนุษย์เราเป็นเพียงตัวตนที่รู้จักคิดเท่านั้น แต่เราจะต้องมองมนุษย์แบบองค์รวม (total) ต้องดูว่ามนุษย์เป็น agent ที่มีบุคลิกภาพเฉพาะตัว (personalized) รู้จักลงมือปฏิบัติการ (practical) และ active อีกด้วย ยิ่งไปกว่านั้น การที่จะทำความเข้าใจมนุษย์อย่างเป็นวิทยาศาสตร์จะต้องมีโลกทัศน์ที่เห็นไปให้ถึงหัวใจของมนุษย์ที่ประกอบไปด้วยความรักและความสมานฉันท์อีกด้วย กล่าวให้ครบถ้วนรอบด้านก็คือ ต้องมองมนุษย์ทั้งด้านความคิด ด้านอารมณ์ความรู้สึก และด้านการกระทำนั่นเอง"

ประการที่สอง ฟอยเออบัคเป็นผู้ที่เปิดเวทีการให้คำนิยาม "มนุษย์" จากแง่มุมของ "ความสัมพันธ์" ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการขยายขอบเขตของแนวคิดเรื่อง "ความรัก" (ซึ่งเป็นแนวคิดพื้นฐานสำหรับคริสต์ศาสนา) ว่า "ความรักไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของอารมณ์ความรู้สึกเท่านั้น แต่ความรักยังเป็นตัวนิยามความรู้สึกเป็นเจ้าของสังคม เป็นการแสดงออกถึงการดำรงอยู่ของมนุษย์และการเป็นหนึ่งเดียวกับเพื่อนมนุษย์คนอื่นๆ" ความรักจำเป็นจะต้องประกอบด้วยความสัมพันธ์ระหว่าง "เธอ" และ "ฉัน" เสมอ (ไม่ว่า "เธอ" และ "ฉัน" จะเป็นใครก็ตาม) ดังนั้น "มนุษย์" ในทัศนะของฟอยเออบัคจึงถูกนิยามจาก "ความสัมพันธ์" ระหว่าง "เธอ" กับ "ฉัน" ไม่ว่าจะมีความสัมพันธ์ทางเพศ ความสัมพันธ์ในครอบครัว หรือความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนก็ตาม สำหรับประเด็นนี้ มาร์กซ์ได้มาขยายคำนิยามของฟอยเออบัคให้กว้างขวางขึ้นว่า "แต่มนุษย์เราก็ไม่ได้เป็นเพียงชุดรวมของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเท่านั้น (personal relations) แต่ยังเป็นชุดรวมของความสัมพันธ์ทางสังคม (social relations) อีกด้วย"

ทัศนะประการสุดท้าย เป็นทัศนะที่มาร์กซ์ทำการคัดค้านลักษณะการอธิบายมนุษย์อย่างเป็นวัตถุนิยมกลไกของฟอยเออบัคซึ่งมีข้อเสนอว่า "สำหรับคำสอนของวัตถุนิยมแล้ว มนุษย์ย่อมถูกคัดแปลงไปตามสภาพการณ์แวดล้อมและระบบการศึกษา" ดังนั้น มนุษย์เราจึงเป็นผลผลิตของสภาพการณ์แวดล้อมและระบบการศึกษา" ในงานเขียนชื่อ "Theses on Feuerbach" มาร์กซ์ได้เสนอต่อไปว่า "ข้อเสนอดังกล่าวข้างต้นนั้นล้มเลือนข้อเท็จจริงไปว่า สภาพการณ์แวดล้อมนั้นก็ถูกเปลี่ยนแปลงโดยมนุษย์ ผู้ให้การศึกษา (หมายถึงระบบการศึกษา) ก็ต้องได้รับการศึกษาเช่นกัน" ทัศนะดังกล่าวนี้สะท้อนยะให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการตอกย้ำถึงความสำคัญของกิจกรรมของมนุษย์ (human activity) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปฏิบัติการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของมนุษย์ (praxis) ดังที่มาร์กซ์กล่าวว่า "การค้นหารากเหง้าของมนุษย์นั้น ก็ต้องแสวงหาในภาคปฏิบัติการของมนุษย์นี่เอง" ฉะนั้น แนวคิดมนุษยนิยมเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองของมาร์กซ์จึงมีลักษณะเฉพาะคือ ทฤษฎีจะต้องไม่แยกออกไปจากการปฏิบัติ ความรู้จะต้องไม่แยกออกไปจากการกระทำ เป้าหมายทางด้านจิตวิญญาณจะต้องไม่แยกออกไปจากระบบสังคม ลักษณะเฉพาะดังกล่าวนี้ ทำให้

แนวคิดมนุษยนิยมเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองไม่ได้เป็นเพียงปรัชญา คำสอน หรือ ศาสตร์แห่งการพัฒนาศักยภาพมนุษย์เท่านั้น หากแต่ยังเป็นพลังและศักยภาพสำหรับการพัฒนานั้นด้วย

จากที่กล่าวมาข้างต้นคงจะพอช่วยให้เห็นได้ว่า แนวคิดมนุษยนิมนั้นมีลักษณะหลากหลายอย่างยิ่ง แม้แต่ภายในกลุ่มมนุษยนิยมเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองเอง ก็ยังมีการตีความแตกต่างกันออกไปหลายแขนง ซึ่งพอจะแบ่งออกได้เป็น 3 พวกใหญ่ๆ คือ

1) Scientific Humanism ได้แก่ การตีความแนวคิดมนุษยนิยมจากกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองรัสเซีย กลุ่มนี้ถือว่าแนวคิดมนุษยนิยมเป็นเพียงสาขาหนึ่งของลัทธิมาร์กซ์ฉบับที่เน้นวัตถุนิยมวิภาษวิธี การตีความมนุษยนิยมต้องมาขึ้นต่อวัตถุนิยมวิภาษวิธี (กลุ่มนี้อาจจะถูกขนานนามจากกลุ่มอื่นว่าเป็นพวก Institutionalized, Conservative Humanism)

2) Creative, Liberal, Reformist Humanism ได้แก่กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองในยุโรปตะวันออกที่ถือว่า ต้องจัดระดับความสำคัญของแนวคิดมนุษยนิยมให้สูงเด่นเท่าเทียมกับลัทธิมาร์กซ์ บางส่วนของนักคิดกลุ่มนี้ได้รับอิทธิพลการตีความแนวคิดมนุษยนิยมแบบเอกซิสเตนเชียลลิสม์ของ ฌอง-ปอล ซาทร์ และพยายามประสาน 2 ส่วนนี้เข้าด้วยกัน

3) Critical Humanism ได้แก่ นักเศรษฐศาสตร์การเมืองของสำนักแฟรงค์เฟิร์ตที่ถือหลักปรัชญาและทฤษฎีแห่งการวิพากษ์เป็นสำคัญ กลุ่มนี้ทำการตีความแนวคิดมนุษยนิยมด้วยการหวนกลับไปอ่านและยึดถือเอางานชิ้นแรกของมาร์กซ์เป็นสำคัญ ในบางส่วนก็พยายามประสานเอาศาสตร์สาขาอื่นเช่นจิตวิเคราะห์มาร่วมตีความแนวคิดมนุษยนิยมเชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง⁴

แต่ไม่ว่าจะเป็นนักเศรษฐศาสตร์การเมืองกลุ่มไหนก็ตาม ปมปัญหาทางด้านมนุษยนิยมที่กลุ่มเหล่านี้จำเป็นต้องเผชิญหน้า ต้องขบคิด และต้องแสวงหาเพื่อการล่องพ้นไปได้ จะขมวดปมอยู่กับปัญหาเหล่านี้คือ การรื้อฟื้นบทบาทของปรัชญาเสียใหม่ให้มีลักษณะวิพากษ์และคัดค้านลักษณะยึดติดคัมภีร์ การจัดการความขัดแย้งระหว่างปัญหาความรับผิดชอบทางจริยธรรมส่วนบุคคลกับหลักการวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ การค้นคว้าเรื่องกิจกรรมของปัจเจกบุคคลที่เป็นเสรีและมีความคิดริเริ่มโดยประสานกับแนวคิดเรื่องภาคปฏิบัติการ (praxis) ความต้องการที่จะเอาชนะปัญหาความแปลกแยกที่มนุษย์ยุคปัจจุบันต้องเผชิญอยู่ และปัญหาการนิยามความหมายของสังคมเสียใหม่ว่า "สังคมเป็นกลุ่มของปัจเจกบุคคลที่เสรีมากกว่าจะเป็นแบบรวมหมู่ (collective) ดังแต่ก่อน" เป็นต้น

⁴ สนใจดูบทความแนะนำนักคิดในสำนักนี้ได้จาก กาญจนา แก้วเทพ "พัฒนาการความคิดมาร์กซิสต์ในศตวรรษที่ 20: สำนักแฟรงค์เฟิร์ต" วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง; 4: 1 (กันยายน 2527), หน้า 68-95

ความหมายของ "มนุษยนิยม" ตามทัศนะเศรษฐศาสตร์การเมือง

แม้ว่าการตีความหมายของ "มนุษยนิยม" จะสามารถจำแนกออกไปได้หลายแบบ แต่เราก็พอจะจัดหมวดหมู่ออกไปเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆคือ

- 1) พวกที่ให้นิยามของ "มนุษยนิยม" ว่าหมายถึงคุณค่าอะไรบางอย่าง เช่น เสรีภาพ อิสรภาพ สิทธิของปัจเจกบุคคล ฯลฯ โดยที่กล่าวถึงคุณค่าเหล่านี้ว่าเป็นสากลแบบนามธรรมทั่วไป โดยมีได้ระบุว่าคุณค่าเหล่านี้เกิดขึ้นที่ไหน เมื่อไหร่ หรือกับใคร
- 2) พวกที่นิยามความหมายของ "มนุษยนิยม" ในแง่ของคุณค่าเช่นเดียวกัน หากแต่เป็นการกล่าวถึงคุณค่านั้นโดยพิจารณาจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์แต่ละยุคแต่ละสมัยของมนุษยชาติที่มีการคลี่คลายมาตลอด ตัวอย่างเช่น ทัศนะที่มองประวัติศาสตร์ของเผ่าพันธุ์มนุษย์ว่าเป็นเส้นทางที่ก้าวเดินจากสภาวะที่อยู่ใต้อาณัติของธรรมชาติ มาสู่ภาวะที่เป็นเสรี จากสภาวะที่มีความแปลกแยกมาสู่เป้าหมายของการปลดปล่อย จากธรรมชาติที่ไม่เป็นมนุษย์มาสู่สภาวะที่เป็นมนุษย์มากยิ่งขึ้นทุกที

สำหรับนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้ให้ความหมาย "มนุษยนิยม" ตามแบบที่สองเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากวิธีการอธิบายพัฒนาการของมนุษย์ตามทัศนะของเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ว่า แรกเริ่มมนุษย์พัฒนาแยกตัวเองออกจากสัตว์โลกชนิดอื่นๆ ด้วยการเป็น "มนุษย์ที่รู้จักทำงาน" (homo faber) แต่ลักษณะการทำงานของมนุษย์นั้น ก็ยังจำแนกแตกต่างจากการทำงานของสัตว์ประเภทอื่นๆ กล่าวคือ มนุษย์ไม่ได้ทำงานด้วยความจำเป็นบังคับเท่านั้น หากแต่มนุษย์ทำงานอย่างมีจิตสำนึกและทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ณ จุดนี้ มนุษย์ก็ได้พัฒนายกระดับจากลักษณะ homo faber มาเป็น homo sapiens ไปแล้ว ดังนั้น ถึงแม้จะเป็นความจริงที่ว่า มนุษย์เรามีชีวิตอยู่กับเครื่องมือที่เขาผลิตขึ้นมา แต่ก็ยังเป็นความจริงต่อไปอีกว่า มนุษย์เรายังมีชีวิตอยู่กับการใช้สัญลักษณ์ อยู่กับการรู้จักจริยธรรมของตัวเอง อยู่กับการรู้จักที่จะพูดว่า "ไม่" อยู่อย่างเป็นสัตว์สังคม แม้แต่ในชีวิตการทำงานนั้น มนุษย์ก็รู้จักที่จะสอดใส่ชีวิตจิตใจและอารมณ์ความรู้สึกของความคิดความงามเข้าไปในผลงานของตน เช่นเดียวกับที่ศิลปินทำการผลิตผลงานศิลปะออกมา

เมื่อถือเอาตามแบบการนิยามในวิธีที่สอง นักเศรษฐศาสตร์การเมืองก็ต้องหวนกลับมาดูว่า ในแต่ละขั้นตอนประวัติศาสตร์ขั้นหนึ่งของสังคมมนุษยชาติ เช่น ยุคปัจจุบัน สภาพความเป็นมนุษย์และบรรดาคุณค่าแบบต่างๆของหลักมนุษยนิยมนั้นเป็นไปอย่างไรบ้าง และเราก็คงพอจะได้คำตอบว่า ในระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมนั้น มนุษย์ได้เปลี่ยนสภาพจาก homo sapiens มาเป็น homo economics (มนุษย์เศรษฐกิจ) ซึ่งอาจจะพรรณนาสภาพได้ดังนี้คือ ในระดับความสัมพันธ์ทางสังคม

ความสัมพันธ์แบบการค้าและการแลกเปลี่ยน ได้เข้ามาแทนที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ในระดับบุคคล มนุษย์ในยุคนี้จะถูกบีบคั้นทั้งด้านความคิดและด้านอารมณ์ ตัวอย่างที่แสดงออกให้เห็นอย่างเด่นชัด คือมิติด้านการใช้แรงงานของคน การทำงานมิได้มาจากความรื่นรมย์ของผู้ทำงาน หรือมิได้มุ่งหวังที่จะให้ผลจากการใช้แรงงานของคนนั้นเป็นไปด้วยความรักในเพื่อนมนุษย์ หากแล้วแต่เป็นไปด้วยความโลภ ตัวผู้ทำงานเองก็เต็มไปด้วยความเบื่อหน่าย ไม่รื่นเริงในการทำงาน ตัวอย่างของการรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วยของนายแพทย์ในสังคมปัจจุบันเป็นพยานยืนยันคำกล่าวข้างต้นได้ดีที่สุด

โดยเฉพาะเมื่อสังคมทุนนิยมพัฒนาคลี่คลายจากการเน้นการผลิตมาเป็นการเน้นการบริโภค "สภาพความเป็นมนุษย์" ในขั้นหลังนี้ก็เปลี่ยนมาเป็น "homo consumens" (มนุษย์บริโภค) อันเป็นลักษณะของคนที่มีเป้าหมายไม่ใช่เพียงเพื่อจะครอบครองสิ่งของเท่านั้น แต่เพื่อบริโภคให้มากขึ้นและมากขึ้นเท่านั้น ทั้งนี้ สามารถอธิบายได้ด้วยหลักการ "การชดเชยทดแทนทางจิตวิทยา" ได้ว่า เมื่อคนเราถูกแยกออกจากเพื่อนมนุษย์คนอื่นๆ จนเกิดความโดดเดี่ยว ความวิตกกังวล รวมทั้งไม่สามารถหาความรื่นรมย์จากชีวิตการทำงานได้แล้ว ก็จำเป็นต้องหันมาใช้การบริโภควัตถุเป็นเครื่องทดแทน

การให้นิยามความหมายของ "ความเป็นมนุษย์" ตามแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นจะมองเห็นได้อย่างชัดเจนในงานเขียนที่มาร์กซ์ทำการคัดค้านฟอยเออบัค เมื่อฟอยเออบัคเขียนถึงลักษณะของมนุษย์ว่าเป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้แบบลอยๆ (ฟอยเออบัคเขียนถึงมนุษย์ในลักษณะที่เป็นสากล) แต่แท้ที่จริงแล้ว มนุษย์ไม่เคยอยู่ลอยๆ อย่างนั้นเลย มนุษย์ก็ต้องเป็น "มนุษย์ในประวัติศาสตร์ที่เป็นจริงช่วงหนึ่ง" เวลาที่เราตั้งคำถามว่า "มนุษย์เป็นอย่างไรนั้น" เราจึงต้องระบุว่า "มนุษย์ในยุคไหน ในสภาพเศรษฐกิจสังคมแบบไหน มนุษย์ชนชั้นไหน" นั่นคือ "มนุษย์จะเป็นอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับว่า เขาเกิดมาในยุคสมัยไหน และเขาได้ใช้ชีวิตอยู่ในช่วงประวัติศาสตร์ขณะนั้นอย่างไร"

หากเราลองประมวลดูความหมาย "มนุษย์นิยม" ซึ่งเศรษฐศาสตร์การเมือง เราก็อาจจะพอกล่าวได้ว่าราวๆดังนี้ "มนุษย์นิยม" หมายถึงปรัชญาที่ถือเอามนุษย์เป็นจุดเริ่มต้น และเป็นสิ่งสูงสุด เป็นเป้าหมายแห่งการแสวงหาความรู้ทั้งปวง ทั้งนี้เพราะความรู้ในการสร้างสรรค์การร่ำรวยด้วยความเป็นมนุษย์นั้น สำคัญยิ่งเสียกว่าการเป็นมนุษย์ที่ร่ำรวยด้วยทรัพย์สิน เมื่อมองในระดับปัจเจกบุคคล มนุษยนิยมก็เป็นระบบความคิดความรู้สึที่ถือเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง โดยสนใจความ

⁵ ปรากฏการณ์นี้มีศัพท์เรียกว่า "Reification" ซึ่งหมายถึงสภาวะที่กลับหัวกลับหางจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งของที่เคยมีมาแต่เดิมหรือที่ควรจะเป็น แต่เดิมนั้น มนุษย์ผลิตสิ่งของขึ้นมา แล้วก็นำสิ่งของนั้นมาเป็นสิ่งกลางประสานความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คือ คน-สิ่งของ-คน แต่เมื่อความสัมพันธ์ทางการค้าและการแลกเปลี่ยนได้เข้ามาแทนที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ คนเราก็กลับกลายเป็นสื่อกลางสำหรับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งของกับสิ่งของ คือ สิ่งของ-คน-สิ่งของ แม้แต่ในความสัมพันธ์ที่ไม่ใช่ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ เช่น ความสัมพันธ์ทางเพศ คนในระบบทุนนิยมจะรักกันก็โดยดูฐานะทางเศรษฐกิจของกัน และจะแต่งงานกันเพียงเพื่อจะนำทรัพย์สินของทั้งสองฝ่ายมาสัมพันธ์กัน เป็นต้น

เจริญเติบโตอย่างมีบูรณภาพ (integrity) สนใจศักดิ์ศรี และเสรีภาพของปัจเจกบุคคล มนุษย์จะต้องเป็นเป้าหมายสุดท้าย (ends) ของกิจกรรมทุกอย่าง โดยที่มนุษย์จะต้องไม่ตกเป็นหนทาง (means) เพื่อนำไปสู่สิ่งอื่นๆ ส่วนในระดับสังคมนั้น มนุษย์นิยมหมายความถึงความรู้ในการจัดระบบการแบ่งงานทางสังคม (ซึ่งเป็นอาณาจักรแห่งความจำเป็น) เพื่อให้คนสามารถตอบสนองความต้องการส่วนตัว ส่วนบุคคล โดยปราศจากการเบียดเบียนกัน และช่วยให้คนเราต้องเผชิญกับความยากลำบากให้น้อยที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ และองค์ประกอบอันจะขาดเสียมิได้สำหรับแนวคิด "มนุษยนิยม" ทุกแนว รวมทั้งแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองด้วยก็คือ ความเชื่อในเอกภาพ (unity) ของมนุษยชาติและศักยภาพของมนุษย์ในการที่จะสร้างสรรค์ความสมบูรณ์ให้เกิดขึ้นแก่ตนด้วยการลงมือใช้ความพยายามของตัวเอง

อย่างไรก็ตาม การให้คำนิยามนั้นก็เพียงครั้งทางเท่านั้นของหลักการ "มนุษยนิยม" เชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง ทั้งนี้เพราะการให้คำนิยามและให้ความหมายดังกล่าวมีมาเป็นเวลานานแล้ว ดังเช่นบรรดาพวกชนชั้นกลางกระฎุมพีที่กำลังอยู่ในยุคสมัยที่ต่อสู้กับอำนาจเจ้าศักดินา ก็ได้รณรงค์ความคิดเรื่องความเป็นสากลของมนุษยชาติ เสรีภาพส่วนบุคคล ความเท่าเทียมกัน ศักดิ์ศรี ความเป็นมนุษย์ เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น รวมทั้งบรรดาคคุณค่าแบบมนุษยนิยมแบบอื่นๆ มาแล้วอย่างเอการเองานและเผด็จร้อนรุนแรง อย่างไรก็ตาม นักเศรษฐศาสตร์การเมืองมีความเห็นว่า หากเราเพียงแต่เขียนเป็นดัวบทกฎหมายลงในแผ่นกระดาษว่ามนุษย์เป็นสิ่งสูงสุด (และเขียนคุณค่าอื่นๆลงไปอีกมากมาย) แต่ทว่าในสภาพความเป็นจริงแล้ว มนุษย์ยังคงถูกเหยียดหยาม ไร้ศักดิ์ศรี ไม่มีกิน ถูกดูแลจนราวกับไม่ใช่คน ถูกใช้เป็นหลังไหล่เพื่อการก้าวไปสู่ความมั่งคั่ง อำนาจ และอภิสิทธิ์ของคนอื่น การเขียนนั้นก็ย่อมไร้ซึ่งความหมาย ดังที่มาร์กซ์กล่าวว่า "การพูดถึงสิทธิอันเท่าเทียมกันหรือการกระจายที่เป็นธรรมนั้น มีค่าเท่ากับเป็นการประกอบอาชญากรรมเลยทีเดียว หากมีแต่เพียงการพูดกันเฉยๆ" หรือความปรารถนาที่อยากจะได้สังคมแบบมนุษยนิยมก็เช่นกัน เพราะสังคมแบบดังกล่าวนั้นย่อมจะไม่ได้มาเพียงเพราะเราได้บรรจงวาดภาพสังคมนั้นไว้อย่างวิจิตรบรรจง แต่ย่อมจะได้มาเพราะเรามีแผนงาน มีนโยบาย มีการนำเอานโยบายนั้นไปปฏิบัติ และนี่คือลักษณะสำคัญของ "มนุษยนิยม" เชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง คือการเน้นด้านการนำหลักการแนวคิด ไปปฏิบัติและเป็นภาคปฏิบัติการของตัวมนุษย์นั่นเอง

ถึงแม้ว่านักเศรษฐศาสตร์การเมืองจะมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ เช่น ศักยภาพที่จะริเริ่มสร้างสรรค์ (creativity)⁶ อันเป็นคุณสมบัติพิเศษประจำเผ่าพันธุ์มนุษย์ แต่ทว่า "ศักยภาพแห่ง

⁶ ทศนะที่เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่า มนุษย์เป็นเผ่าพันธุ์ที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์นี้ มาร์กซ์ได้รับทัศนะนี้มาจากเฮเกลซึ่งเน้นจุดนี้อยู่เสมอเช่นกัน อย่างไรก็ตาม มาร์กซ์ก็ตีความ "ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์" ในนัยที่แตกต่างไปจากเฮเกล คือเฮเกลนั้นมองการริเริ่มสร้างสรรค์ใน "กระบวนการคิด" เท่านั้น แต่มาร์กซ์ได้มองการริเริ่มสร้างสรรค์ใน "กระบวนการการผลิตที่แท้จริง"

ความเป็นมนุษย์" นี้ ก็มิได้เกิดขึ้นอย่างเลื่อนลอยหรือสามารถแสดงออกได้โดยไร้เงื่อนไข หากทว่า **การล้มตักยภาพนี้จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขการผลิตและชีวิตทางสังคม** ดังเช่น งานวิเคราะห์สังคมทุนนิยมที่มาร์กซ์แสดงเอาไว้ใน Capital ว่า "ในสังคมทุนนิยมนั้น ถึงแม้บรรดาชนชั้นสูง เช่น พวกนายพลหรือนักการชนาการจะคู่มือบทบาทที่ใหญ่โตในสังคม แต่เมื่อพิจารณาจากแง่มุมของความเป็นมนุษย์แล้ว พวกเขาล้วนแต่อยู่ในฐานะที่ประสบแต่ความทุกข์ยาก" ส่วนความเป็นมนุษย์ของคนงานนั้นก็ไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริงเลย เพราะกฎเกณฑ์ของระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมล้วนแล้วแต่ได้จัดการให้แรงงานที่ตายแล้ว(ทุน)มาควบคุมแรงงานที่มีชีวิต(คนงาน)ทั้งสิ้น ดังนั้น แม้ว่าโลกอุตสาหกรรมทุนนิยมสมัยใหม่จะได้พยายามรณรงค์เพื่อดำรงรักษาคุณค่าแบบมนุษยนิยม ไม่ว่าจะเป็นการต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชน เสรีภาพในการพูดและการประชุม สิทธิอันเท่าเทียมกันต่อหน้ากฎหมาย ฯลฯ เอาไว้ แต่ในขณะเดียวกัน การดำเนินไปของสังคมดังกล่าวล้วนแต่มุ่งหน้าไปสู่เป้าหมายที่ไร้มนุษยธรรมตลอดเวลา

ด้วยเหตุนี้ ในขณะที่ด้านหนึ่ง นักเศรษฐศาสตร์การเมืองจะพูดถึงแนวคิด เรื่อง "มนุษยนิยม" ในอีกด้านหนึ่ง นักเศรษฐศาสตร์การเมืองก็ต้องวิเคราะห์ให้เห็นถึงสภาพความเป็นจริงที่มนุษย์ชาติทุกคนกำลังเผชิญอยู่ ฉะนั้น จึงเป็นการหลีกเลี่ยงไม่ได้เลยที่การกล่าวถึง "มนุษยนิยมที่แท้จริง" นั้น จะละเลยไม่กล่าวถึง "การปลดปล่อยมนุษยชาติ" (human emancipation) ออกจากเงื่อนไขทางสังคมที่บีบรัดมนุษย์อยู่ อันเป็นการสร้างเงื่อนไขให้ศักยภาพแห่งความเป็นมนุษย์ได้พัฒนาอย่างเต็มที่และแท้จริง ประวัติศาสตร์ทั้งหมดของเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ผ่านมาทั้งยุคก่อนหน้ามาร์กซ์และยุคหลังมาร์กซ์ ก็คือ ความพยายามที่จะแสวงหาหนทางในการปลดปล่อยมนุษยชาติออกจากสังคมเดิม และการสร้างสรรค์เงื่อนไขสังคมใหม่⁷ ส่วนการที่ทฤษฎีและวิธีการของใครจะประสบความสำเร็จมากน้อยแค่ไหน ก็ขึ้นอยู่กับความถูกต้องและลักษณะที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงของทฤษฎีและวิธีการของแต่ละคน

ปัจเจกบุคคลและสังคม

เรามักจะได้ยินข้อกล่าวหาโจมตีเศรษฐศาสตร์การเมืองอยู่เป็นประจำว่า เศรษฐศาสตร์

⁷ โดยส่วนใหญ่แล้ว แนวคิดสังคมนิยมที่มีมาก่อนหน้ามาร์กซ์นั้นจะรับรู้กันว่า สังคมที่มีกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลคือสังคมที่ปล่อยให้มีการเบียดเบียนกันอย่างไร้ความปราณี แต่ทว่ามักจะไม่ทราบถึงเหตุผลที่ดำรงอยู่เบื้องหลังนั้น (ดังที่มาร์กซ์ได้ค้นพบเหตุผลว่า เป็นเพราะการปล่อยให้แรงงานที่ตายแล้ว อันได้แก่ “ทุน” มาบงการแรงงานที่มีชีวิตอยู่ อันได้แก่ “คนงาน”) และนอกจากนั้น วิธีการแก้ปัญหาของสังคมนิยมรุ่นก่อน ยังคงพยายามเน้นด้วยวิธีการใช้เหตุใช้ผล ในขณะที่มาร์กซ์เสนอว่า วิธีการแก้ปัญหานั้นจะต้องวิเคราะห์ดูว่า พลังที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นอยู่ที่ไหน

การเมื่อนั้นไม่สนใจปัญหาปัจเจกบุคคล เอาแต่ปลดปล่อยสังคม ข้อกล่าวหาดังกล่าวนั้นนอกจากจะไม่เป็นความจริงแล้ว ก็ยังมีความเข้าใจผิดบางประการอยู่เบื้องหลังคำกล่าวนั้นอีกด้วย กล่าวคือ ความเข้าใจที่ว่าเราสามารถจะแยกขาดปัจเจกบุคคลออกจากสังคมได้ ทำให้ต้องเกิดทางเลือก "ที่ไม่สมจริง" ว่าจะเอาปัจเจกบุคคลหรือจะเอาสังคม นอกจากนั้นยังดูเหมือนจะส่อนัยยะว่า ผลประโยชน์ของปัจเจกบุคคลและผลประโยชน์ของสังคมนั้นจะต้องขัดแย้งกันอยู่เสมอ เปรียบเสมือนการแบ่งขนมชิ้นหนึ่งให้แก่คน 2 คน ถ้าหากคนหนึ่งได้เพิ่มมากขึ้น อีกคนหนึ่งก็ต้องได้น้อยลงไปอยู่เสมอแน่นอนว่า ความเข้าใจดังกล่าวนี้เป็นเพียงรูปแบบหนึ่งเท่านั้นของความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลและสังคม และไม่จำเป็นว่าทุกความสัมพันธ์นั้นจะต้องเป็นรูปแบบดังกล่าวนี้เสมอไป

การจัดแยกปัจเจกบุคคลออกจากสังคมและทำให้ผลประโยชน์ของทั้งสองฝ่ายนั้นขัดแย้งกัน เป็นแนวคิดพื้นฐานของพวกกระฎุมพี เพราะฉะนั้น คำว่า "ปัจเจกชนนิยม" (individualism) ตามความหมายของกระฎุมพี จึงหมายถึงปัจเจกบุคคลที่เห็นแก่ตัว (egoistic) และกลายเป็นปัจเจกบุคคลที่แยกตัวออกจากเพื่อนมนุษย์คนอื่นๆ รวมทั้งชุมชนที่เขาอาศัยอยู่ คนที่เกิดมาในสภาพสังคมที่มีเงื่อนไขดังกล่าว จะถูกบังคับให้เลือกระหว่าง individualist ซึ่งหมายถึงการเป็น individual ก่อน collective หรือจะเป็น collectivist ซึ่งจะเอาผลประโยชน์ส่วนรวมมาอยู่เหนือ individual ผลประโยชน์ส่วนบุคคลและส่วนรวมจะไม่มีทางประสานสอดคล้องกันไปได้

ในทางอุดมการณ์แล้ว ชนชั้นกระฎุมพีเรียกรื่อง ธรรมรงค์ และเชิดชู "ความเป็นปัจเจกบุคคล" อย่างสุดจิตสุดใจ แต่เราก็จำเป็นต้องหันมาคิดว่า ในสภาพความเป็นจริง มีอะไรเกิดขึ้นบ้างกับ "ชีวิตของปัจเจกบุคคล" ที่ชนชั้นกระฎุมพีเชิดชูเป็นอย่างยิ่งนั้น ในชีวิตทางเศรษฐกิจ "ปัจเจกชนคนงาน" ต้องถูกบีบบังคับให้ขาย "อำนาจแรงงาน" (labour power) อันเป็นแหล่งกำเนิดของสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์มีอยู่ให้แก่ผู้อื่น ผลลัพธ์จากการขายครั้งนี้ ทำให้ชีวิตของปัจเจกชนคนงานต้องถูกควบคุมโดยทางอ้อมจากผลผลิต และถูกควบคุมโดยตรงจากนายจ้าง ในชีวิตทางการเมือง รูปแบบของรัฐทุนนิยมมอบหมาย "ความเป็นพลเมือง" ที่มีสิทธิเท่าเทียมกันให้แก่ปัจเจกบุคคล แต่ทว่าความเท่าเทียมกันนั้นก็อยู่ในระดับอุดมคติและนามธรรมเท่านั้น สภาพชีวิตของปัจเจกชนที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขสังคมนั้น จึงมีลักษณะดังที่มากูเซอขนานนามว่า "มนุษย์มิติเดียว (one-dimensional man)" กล่าวคือมีแต่ลักษณะด้านที่ positive ด้านที่ยอมรับ ด้านที่สมยอมคล้อยตาม แต่ขาดด้านที่ negative ด้านที่วิพากษ์วิจารณ์ ด้านการปฏิเสธ ซึ่งทำให้สูญเสียคุณสมบัติแบบมนุษย์ภาพ คือการเป็นสิ่งที่มีความรู้ที่รู้จักพูดว่า "ไม่" ปัจเจกบุคคลในสังคมปัจจุบัน จึงเป็นคนที่ใช้ชีวิตอยู่นอกตัวเอง (ไม่เคยรู้จักตัวเอง) และใช้ชีวิตอยู่ด้วยความคิดของคนอื่น

สำหรับความสนใจในปัญหา "ปัจเจกบุคคล" ของเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นเริ่มต้นด้วยแนวคิดพื้นฐานที่แตกต่างไปจากแนวคิดของกระฎุมพี เศรษฐศาสตร์การเมืองมิได้มีความเชื่อว่าคนเราจะสามารถอยู่คนเดียวได้แบบโรบินสัน ครูโซ หรือมิได้เป็นไปตามข้อเสนอของรุสโซที่ว่า

มนุษย์เราเป็นอิสระตามธรรมชาติ แต่ได้มาทำสัญญาประชาคมกันโดยสมัครใจ แนวคิดพื้นฐานเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลและสังคมของเศรษฐศาสตร์การเมืองเริ่มต้นจากข้อคิดที่ว่า **“คนเราจะปัจเจกบุคคลได้ก็แต่เฉพาะเมื่ออยู่ในสังคมเท่านั้น”**⁸ หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า **“ความเป็นปัจเจกบุคคลของคนเราทั้งหมดถูกกำหนดและถูกรับรองจากสังคมนั่นเอง”** คำกล่าวนี้สอนนัยยะว่าปัจเจกบุคคลและสังคมไม่ใช่สิ่งที่จะแยกขาดออกจากกันได้ และยังเป็นต้องขึ้นต่อกันและกันอีกด้วย

คำว่า **“ปัจเจกบุคคล”** ในทัศนะเศรษฐศาสตร์การเมืองจึงมิได้มีความหมายถึงการแยกตัวออกไปอย่างโดดเดี่ยวจากสังคม หากแต่เป็น **“social being”** ที่จะมีลักษณะ 2 ด้านอยู่ในตัวเสมอ คือต้องคิดและทำโดยร่วมกับผู้อื่นภายในกรอบสังคม แต่ก็มีลักษณะเด่นเฉพาะตัวเป็นปัจเจกบุคคล อย่างไรก็ตาม เมื่อเราหันกลับมามองสภาพความเป็นจริงปัจจุบัน เราก็จะพบว่า สภาพของปัจเจกบุคคลในสังคมปัจจุบันนั้นยังคงมีลักษณะขัดแย้งกับสังคมอยู่เสมอ (เป็นไปตามเงื่อนไขของสังคมกระฎุมพี) ส่วนความหมายของปัจเจกบุคคลตามนัยยะของเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นเป็นเป้าหมายอันพึงประสงค์ แต่ยังไม่ถึง ฌอง-ปอล ซาทร์ ได้ทำการวิเคราะห์ปัญหาที่ว่า **“ทุกวันนี้ ไม่ว่าจะอยู่ในระดับกลุ่มหรือในระดับสังคม ได้สร้างให้ปัจเจกบุคคลมามีความสัมพันธ์กันแบบอนุกรม (series) คือมายืนเรียงเป็นแถวเฉยๆ โดยมีได้มีความหมายของความสัมพันธ์อย่างแท้จริง วิธีที่จะเอาชนะปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ จะต้องมีวิธีการที่จะปลุกสำนึกให้ปัจเจกบุคคลเห็นว่า เป้าหมายของปัจเจกบุคคลแต่ละคนก็คือเป้าหมายของคนอื่นๆด้วย”**⁹

อันที่จริง ความสนใจเบื้องต้นของนักเศรษฐศาสตร์การเมือง ก็เริ่มต้นจากความสนใจในปัญหาเสรีภาพของปัจเจกบุคคล ความคิดและหลักประกันที่จะสร้างความสุขให้แก่ปัจเจกบุคคล หากทว่าความสนใจดังกล่าวนี้ก็มีมิติการใคร่ครวญที่เฉพาะตัว กล่าวคือ ปัจเจกบุคคลที่เศรษฐศาสตร์การเมืองคำนึงถึงนั้น มิใช่ปัจเจกบุคคลที่เป็นนามธรรม หากแต่เป็นมนุษย์ที่มีตัวตนอยู่จริงๆ นอกจากนั้น เศรษฐศาสตร์การเมืองก็ยังมีความเห็นต่อไปว่า บรรดาเสรีภาพหรือความสุขของปัจเจกบุคคลมิใช่เรื่องที่สิ้นสุดในตัวเอง หากแต่มีความเกี่ยวข้องโยงใยไปถึงสังคมดังความหมายของปัจเจกบุคคลที่ได้กล่าวมาข้างต้น ดังนั้น การวิเคราะห์ปัญหาปัจเจกบุคคลจะหยุดอยู่แค่ระดับปัจเจกบุคคลไม่ได้ และการแก้ปัญหานี้จะต้องเคลื่อนย้ายจุดหลักออกไปถึงมิติทางสังคม เช่น จะต้องยกเลิกภาวะทางสังคมแห่งการยอมจำนนขึ้นต่อที่ปัจเจกบุคคลถูกควบคุมจากโลกแห่งสิ่งของ เป็นต้น ในการนี้เราจะต้องวิเคราะห์ว่ามีพลังทางสังคมอะไรบ้างที่สามารถเคลื่อนย้ายอุปสรรคทางสังคม

⁸ การเห็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลและสังคมในแง่นี้คล้ายคลึงกับแนวความคิดของนักสังคมวิทยาที่มีชื่อเสียงท่านหนึ่งคือ เอมีล เดอร์ไคม์ โดยเฉพาะในหนังสือเรื่อง **Le Socialisme** ของเขา

⁹ สนใจรายละเอียดเรื่องนี้ ดูได้จาก กาญจนา แก้วเทพ **“วิพากษ์ลัทธิมาร์กซ์: กลุ่มซ้ายใหม่ในฝรั่งเศส”** สำนักพิมพ์พลัก, 2528.

ที่ปิดกั้นปัจเจกบุคคลไม่ให้ได้รับเสรีภาพและความสุข

เศรษฐศาสตร์การเมืองได้ร่างภาพของปัจเจกบุคคลในอุดมคติเพื่อใช้เป็นเป้าหมายที่เราจะมุ่งหน้าไปสู่ คุณลักษณะเด่นๆของปัจเจกบุคคลในอุดมคตินี้มีหลายประการ ดังเช่น คุณสมบัติแรก ได้แก่ การเป็น **"คนที่ครบถ้วนทุกมิติ"** (total man) ทักษะดังกล่าวนี้เริ่มตั้งแต่ที่มาร์กซ์ได้วิจารณ์พรูดองเอาไว้ว่า แนวคิดของพรูดองนั้น ไม่ครบถ้วนรอบด้านเพราะมุ่งแต่ "การเอาชนะ" ความแปลกแยกทางเศรษฐกิจอย่างเดียว ภายในขอบเขตของความแปลกแยกทางเศรษฐกิจ โดยไม่มองดูออกไปให้เห็นนอกเหนือมิติทางเศรษฐกิจเพื่อค้นหาสิ่งที่อยู่ลึกซึ้งในจิตวิญญาณของมนุษย์ ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า มาร์กซ์มีทักษะที่มองมนุษย์อย่างรอบด้าน นอกจากนั้นเขายังได้วิเคราะห์ว่า สาเหตุทางสังคมอะไรบางอย่างที่ทำให้มนุษย์เกิดสภาวะไม่ครบถ้วนทุกมิติขึ้นมา มาร์กซ์เห็นว่าเราต้องเอาชนะ "ลักษณะการแบ่งแยกคนออกเป็นส่วนๆ และการให้นิยาม "ความเป็นคน" อยู่เพียงที่การทำหน้าที่เท่านั้น" (ลักษณะดังกล่าวเกิดมาจากการก่อตัวของสถาบันกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลและการแบ่งงานกันทำทางสังคม) สาเหตุทางสังคมดังกล่าวส่งผลให้คนส่วนใหญ่ของสังคมปัจจุบันไม่สามารถจะพัฒนาความสามารถและศักยภาพความเป็นมนุษย์ได้อย่างเต็มที่ครบถ้วน ไม่สามารถแม้แต่จะตอบสนองความต้องการทุกด้านของตน สภาพชีวิตของเขามีลักษณะด้านเดียว ขาดวิน และมีขีดจำกัด เพราะเขาถูกผูกติดอยู่กับการทำกิจกรรมเพียงอันใดอันหนึ่ง คนบางคนใช้แรงงานกายอย่างเดียว บางคนก็ใช้แต่แรงงานสมอง บางคนร่ำรวยอยู่กับการใช้การเสพย์ผลผลิต (ที่ดินไม่เคยสร้าง) ในขณะที่บางคนมีแต่หน้าที่สร้างสรรค์ผลผลิตขึ้นมาโดยไม่มีโอกาสได้ใช้ได้เสพย์เลย

ดังนั้น เวลาที่มาร์กซ์พูดถึงชีวิตที่ยากจนเสื่อมทรามลงของคนงานนั้น เขาก็มิได้หมายความว่าถึงความยากไร้ทางวัตถุเท่านั้น หากแต่หมายถึงความยากจนในทุกแง่ทุกมุมของชีวิต และอันที่จริง ในสังคมปัจจุบัน หากจะพิจารณาขอบเขตของ "ความยากจน" ให้กว้างขวางดังกล่าวแล้ว ก็มีได้มีแต่ "คนจน" เท่านั้นที่ยากจน เพราะคนในทุกฐานะก็ตกอยู่ในสภาพที่ยากจนเช่นกัน ทั้งนี้เพราะระบบสังคมปัจจุบันทำให้ "ความรักในชีวิตถูกเก็บกด ความรักในทรัพย์สินถูกปลุกฝังอ้อมๆขึ้นมาทดแทน" เศรษฐศาสตร์การเมืองจึงเสนอว่า เราจำเป็นต้องฟื้นฟูความรักในชีวิตมนุษย์ขึ้นมาด้วยการพัฒนา **"ความเป็นปัจเจกบุคคลแบบรอบด้าน"** (all-round individual) อันหมายถึงการประสานความสามารถทั้งทางกายและทางใจของคนให้เป็นหนึ่งเดียวกัน ต้องสร้าง **"personal man"** หมายถึงมิติของชีวิตที่จะทำให้คนรู้สึกเหมือนกับว่า "เขาอยู่ที่บ้าน" เพราะเขาสามารถที่จะทำอะไรได้ตามที่เขาต้องการ มีเจตนาที่ไปกันได้กับความสามารถ ความเฉลียวฉลาด และความสนใจของตน ทั้งนี้ย่อมหมายความว่า ปัจเจกบุคคลจะต้องมีพลังอำนาจและความสามารถที่จะจัดการกับพลังทางสังคม สามารถจัดความขัดแย้งระหว่างความใฝ่ฝันของบุคคลกับความต้องการของชุมชนส่วนรวมให้หมดไป

องค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ประการหนึ่งของปัจเจกบุคคลในอุดมคติก็นั่นคือ ความเป็น **active**

man ซึ่งหมายความว่าบุคคลที่ดำเนินกิจกรรมต่างๆให้เป็นไปด้วยเจตนารมณ์ของตนเอง และกิจกรรมนั้นเกิดมาจากความต้องการของเขา อย่างไรก็ตาม สำหรับปัญหาเรื่องความต้องการนั้น ในสภาพสังคมปัจจุบันนี้ เป็นปัญหาที่มีความซับซ้อนพอสมควร และจำเป็นต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้นว่า เราต้องแยกแยะระหว่าง "ความต้องการอันแท้จริง" (genuine need) ซึ่งเมื่อตอบสนองแล้ว จะทำให้คนเรามีชีวิตชีวา มีความตื่นตัว กับ "ความต้องการปรุงแต่ง (Synthetic need) อันได้แก่ความต้องการที่ถูกสร้างขึ้นจากระบบทุนนิยมที่มีแต่จะทำให้คนเราอ่อนแอหลง passive เบื่อหน่ายชีวิต และกักขังตัวเองอยู่แต่ในโลกของวัตถุ ทุกวันนี้ปัจเจกบุคคลถูกทำให้สับสนและไม่ทราบว่าจะไรกันแน่คือความต้องการอันแท้จริงของตน โดยที่บางคนก็มุ่งแต่ทำกิจกรรมเพื่อตอบสนองความต้องการปรุงแต่งด้วยความหลงผิดว่านั่นเป็นความต้องการอันแท้จริงของตน

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า การวิเคราะห์ปัญหาปัจเจกบุคคลของเศรษฐศาสตร์การเมืองจะต้องเชื่อมโยงมาถึงระดับสังคมด้วย ดังนั้น การมุ่งหน้าไปสู่สภาพพื้นของปัจเจกบุคคลในอุดมคติ ก็จำเป็นต้องมีการยกเลิกสภาพที่สังคมมีอำนาจควบคุมเหนือปัจเจกบุคคลดังเช่นปัจจุบัน การจัดสภาพสังคมใหม่นั้นมีความหมายรวมไปถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงสถาบันสังคมให้สอดคล้องกับความต้องการของมนุษย์ การเปลี่ยนแปลงนี้จะยังไม่นำไปสู่สังคมที่มีมนุษยนิยมอย่างแท้จริง หากมีการจำกัดการเปลี่ยนแปลงให้อยู่เพียงแคในระดับการเปลี่ยนแปลงการผลิตและเทคโนโลยีเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงสำหรับอนาคตจะต้องรวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาความสัมพันธ์ทางสังคม ปัญหาของประชาชนและลักษณะของบุคคลด้วย ดังที่โกลด์มานน์ (L.Goldmann) นำเสนอว่า การเปลี่ยนแปลงนี้จะต้องประกอบด้วย

- (1) การขจัดชนชั้นทางสังคมและยกเลิกสภาพที่เอื้ออำนวยให้คนเราเบียดเบียนกันเอง
- (2) เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ด้านลบระหว่างคนต่อคนด้วยกัน เช่น ความป่าเถื่อน โหดร้าย ความอยุติธรรม
- (3) การจัดองค์การการผลิตให้มีเหตุมีผลอย่างแท้จริง
- (4) การทำให้บรรดาคุณค่าแบบมนุษยนิยมต่างๆเกิดขึ้นอย่างแท้จริงในสภาพความเป็นจริงมิใช่อยู่แต่ในระดับอุดมการณ์เท่านั้น

ในสังคมแห่งอนาคตนี้ "มนุษยนิยม" จะไม่เป็นเพียง "คำนิยม" เท่านั้น แต่จะต้องเป็น "ความต้องการอันจำเป็น" และ "มนุษยนิยม" จะไม่แยกตัวอยู่แต่ในระดับจริยธรรม ศาสนา หรือปรัชญาเท่านั้น หากแต่จะต้องเป็นหลักการที่ปฏิบัติกันอยู่ในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของสังคมอีกด้วย สังคมที่ได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วหรือที่กำลังจะเปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเรียกชื่อสังคมนั้นว่าอะไรก็ตาม หากสังคมนั้นมิได้มีคุณสมบัติดังที่กล่าวมาข้างต้นนี้ สังคมนั้นก็มีใช้สังคมนั้นที่เศรษฐศาสตร์การเมืองแบบมนุษยนิยมให้การรับรอง

ความเชื่อมั่นในพลังของมนุษย์ : การปฏิบัติการและยูโทเปีย

การที่จะระบุว่าคนกลุ่มใดมีแนวคิด "มนุษยนิยม" หรือไม่นั้น เครื่องแสดงอย่างหนึ่งที่จะนำมาใช้ทดสอบได้คือ "ทัศนคติที่มีต่อมนุษย์" โดยเฉพาะทัศนคติในด้านที่เกี่ยวกับความเชื่อมั่นในพลังของมนุษย์ ดังเช่นที่เรามักจะได้ยินประโยคของมาร์กซ์ที่ถูกนำมาอ้างอิงอยู่เสมอว่า "มนุษย์เราเป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์ของตนเองและก็เป็นผลผลิตของมันด้วย" คำกล่าวนี้นั้น ในส่วนแรก แสดงให้เห็นความเชื่อมั่นในพลังสร้างสรรค์ของมนุษย์ และในส่วนหลังก็แสดงให้เห็นคุณลักษณะของความ เป็นจริง แต่ถึงแม้มาร์กซ์จะกล่าวประโยคนี้ เขาก็ยังคงมีคำถามต่อไปอีกว่า "ทั้งๆที่คนเราเป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์ของตนเอง แต่เหตุใด คนเราจึงเฝ้าแต่คิดและกระทำราวกับว่า เราเป็นเพียง agent ตัวหนึ่งของประวัติศาสตร์เท่านั้น" ปัจจุบันนี้ คนเราสามารถทำอะไรก็ได้ตามที่เขาต้องการ ก็ เพราะว่าเขาถูกสอนให้ต้องการแต่เฉพาะสิ่งที่เขาจะทำได้เท่านั้น

การที่เราจะตระหนักถึงความเชื่อมั่นในพลังของมนุษย์นั้น เราจะต้องก้าวข้ามปรัชญาแบบ ประจักษ์นิยม (Empiricism) ที่มองมนุษย์และสภาวะปัจจุบันของมนุษย์แต่เฉพาะที่กำลังเป็นอยู่ (being) เท่านั้น แต่เราจะต้องก้าวไปให้บรรลุถึงสภาวะที่มนุษย์จะเปลี่ยนแปลงคลี่คลายไปให้ได้ (becoming) ความเชื่อในศักยภาพที่แฝงเร้นของมนุษย์นี้มีข้อยืนยันจากงานค้นคว้าด้านชีวภาพ ซึ่ง พบว่า ในด้านชีวภาพนั้น มนุษย์เป็นองค์รวมที่ยังเปิดอยู่ ความเป็นจริงของมนุษย์เป็นระบบเปิด ดังนั้น จึงไม่มีทฤษฎีหรือความเชื่อใดๆ จะไปครอบหนทางการพัฒนาของมนุษย์ได้

แนวคิดประการหนึ่งของเศรษฐศาสตร์การเมืองที่แสดงถึงความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ ก็คือ ความคิดเรื่อง "การตระหนักในพลังแห่งความเป็นมนุษย์ของตน" (Self-realization) ภาวะของการตระหนักถึงพลังดังกล่าว หมายถึงการที่มนุษย์ได้ตระหนักแจ้งแก่ใจถึงพลังของตนในฐานะ social energy และไม่แยกอำนาจทางสังคม (ซึ่งอยู่ในรูปของอำนาจทางการเมือง อำนาจทาง เศรษฐกิจ) ว่าเป็นสิ่งที่แยกออกจากตัวเอง หรือกล่าวให้เข้าใจโดยง่ายก็คือ การมีอำนาจ ประชาธิปไตยในทุกๆด้านอย่างแท้จริงนั่นเอง อย่างไรก็ตาม จำเป็นต้องตอกย้ำในที่นี้อีกครั้งหนึ่งว่า "การตระหนักถึงพลังของมนุษย์นั้น" จะต้องแสดงออกในกิจกรรมในชีวิตประจำวัน ไม่ใช่การนั่ง นึกฝันเอาเอง เช่น จะต้องแสดงออกในรูปแบบการทำงานที่มนุษย์ได้ใช้พลังสร้างสรรค์ของตนอย่าง เต็มที่ ได้ใช้เสรีภาพอย่างเต็มที่ ไม่ว่าจะเป็นช่วงเวลาทำงานหรือช่วงเวลาแห่งการพักผ่อนก็ตาม (ในขณะที่มนุษย์ปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะเป็นช่วงเวลาทำงานหรือเวลาพักผ่อน ต่างก็ใช้เวลาทำงานและเวลา พักผ่อนอย่างไร้ความคิดสร้างสรรค์และไร้เสรีภาพเหมือนกัน) การที่จะทำได้เช่นนั้น ก็ย่อม หมายความว่า กระบวนการตระหนักถึงพลังของมนุษย์นั้นต้องอาศัยเงื่อนไขสังคมที่มีเสรีภาพอย่าง เต็มที่ด้วย

มาร์กโกวิท นักเศรษฐศาสตร์การเมืองชาวยูโกสลาเวีย ได้หาหลักฐานมายืนยันว่า ศักยภาพของ

มนุษย์นั้นมีอยู่จริง เขากล่าวว่า ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาของมนุษยชาติได้แสดงให้เห็นแล้วว่า ทั้งๆที่มนุษย์มีจิตจำกัดต่างๆมากมาย แต่ในอีกด้านหนึ่ง ประวัติศาสตร์ก็เคยมีรูปแบบพฤติกรรมของคนที่มีพัฒนาการมากที่สุด รูปแบบของมนุษย์ที่บรรลุเข้าสู่ภาวะของการตระหนักถึงพลังของตนอย่างยอดเยี่ยมที่สุด หรือมีจะนั้น สำหรับคนแต่ละคน อย่างน้อยก็มีช่วงขณะหนึ่งของช่วงชีวิตของเขาที่เคยมีอิสระอย่างที่สุด (อาจจะเป็นไปได้ทั้งช่วงเวลาทำงาน หรือช่วงเวลาว่าง) มาร์กโกวิคยกตัวอย่างบรรดาจินตนาการที่งดงามต่างๆอันแสดงให้เห็นศักยภาพด้านความคิดความใฝ่ฝัน การเดินระบำรำฟ้อน หรือการเล่นกีฬาอันเป็นการทำให้ร่างกายได้แสดงศักยภาพให้ดีที่สุด ชาร์ตเองก็เชื่อมั่นว่ามนุษย์มีความสามารถและมีพลังที่จะทำการวิเคราะห์ตัวเองได้

ถึงแม้มาร์กซ์จะมีความเชื่อพื้นฐานว่า คนเราต้องเป็นศิลปินผู้สร้างผลผลิต เพราะสิ่งนี้เองทำให้คนเราแตกต่างจากสัตว์ดังที่กล่าวมาแล้ว และแม้ว่ามนุษย์สามารถที่จะค้นพบตัวเองว่าเป็นผู้สร้างสรรค์สายสัมพันธ์ทางสังคมได้อย่างมีจิตสำนึกก็ตาม หากทว่าจากข้อค้นพบต่อไป อีกทั้งจากการวิเคราะห์ด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองของมาร์กซ์และจากจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ช่วยให้เราได้ว่าในสังคมนี้นี้มีแรงทางสังคมหลายต่อหลายแรงที่มีผลต่อจิตสำนึกและจิตไร้สำนึกของคน ดังที่มาร์กซ์ใช้คำว่า สภาวะของความแปลกแยกทำให้มนุษย์ต้องตกเป็นเครื่องเล่นของพลังอำนาจต่างๆที่มนุษย์เองก็ไม่เข้าใจ มาร์กซ์จึงตั้งข้อสังเกตว่า "ยิ่งคนเรามีพลังควบคุมเครื่องจักรได้มากขึ้นเท่าใด เราก็ยังมีพลังน้อยลงในความเป็นมนุษย์ ภายใต้ระบบการผลิตที่เต็มไปด้วยความโลภ ทำให้เมื่อเรายิ่งประดิษฐ์สิ่งของให้มีประโยชน์ใช้สอยได้มากขึ้นเท่าใด เราก็ยังมีคนที่มิประโยชน์น้อยลงเพียงนั้น" ด้วยเหตุนี้เราจึงต้องหมั่นตั้งคำถามบ่อยๆกับสภาพสังคมปัจจุบันที่มีปรากฏการณ์ที่ขัดแย้งกัน เช่น ทั้งๆที่มนุษย์มีพลังสร้างสรรค์ความมั่งคั่งมหาศาล แต่เหตุใดจึงมีความยากจนแผ่กระจายอยู่ทั่วไป เป็นต้น

แนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อมั่นในพลังของมนุษย์ที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ ความคิดเรื่อง**ภาคปฏิบัติที่มีเสรีภาพของมนุษย์** (praxis) ความหมายของคำว่า "praxis" ในทางเศรษฐศาสตร์การเมืองนี้มิได้มีความหมายถึง practical activity ที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับ theory ตามแบบที่อริสโตเติลได้นิยามเอาไว้ แต่ praxis หมายถึงปฏิบัติการที่ทำให้ความเป็นมนุษย์ดำรงอยู่ได้ การปฏิบัติการณ์นี้เป็น**สิ่งที่ถูกกำหนดมาให้** (given) และเป็น**สิ่งที่คลี่คลายไป** (becoming to be) ลักษณะพิเศษสุดของ praxis ก็คือเป็นการปฏิบัติที่มีเสรีภาพ ซึ่งถือได้ว่าเป็นสาระแก่นแท้ของมนุษย์ แม้ว่าในสภาพการณ์ที่เป็นจริง มนุษย์จะยังมีได้มีเสรีภาพอย่างเต็มที่เสมอไปหรือในทุกหนทุกแห่งก็ตาม praxis จะประกอบด้วยลักษณะ 2 ด้านของเหรียญเดียวกัน ในด้านหนึ่งจะเป็นการวางแผนอย่างอหิวาธิ และในอีกด้านหนึ่งจะเป็นการทำโครงการอย่างเป็นตัวเป็นตน (ภาวะวิสัย) เพื่อแปรแผนการให้เป็นภาคปฏิบัติ การปฏิบัติการณ์นี้จะต้องมีเป้าหมายที่จะเอาชนะและล่วงพ้นจากสภาพที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน ในการนี้ ปัจเจกบุคคลที่อยู่ในกระบวนการ praxis จะต้องมี

ความสามารถที่จะจินตนาการว่า อนาคตจะแตกต่างไปจากที่เป็นอยู่ได้อย่างไร (ซึ่งตรงกันข้ามกับความคิดว่า "เราจะต้องตกอยู่ในสภาพเช่นนี้จนวันตาย ไม่มีวันจะแปรเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่น") นั่นคือ จะต้องมองเห็นการคลี่คลายจาก "สิ่งที่เขากำลังเป็นอยู่" ไปสู่ "สิ่งที่เขาควรจะเป็น" praxis จึงเป็นการปะทะกันระหว่าง โครงการที่มนุษย์ลงมือกระทำกับสภาพความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ออกมาเป็นสภาพความเป็นจริงที่เปลี่ยนแปลงไปตามแผนการ

องค์ประกอบที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของความเชื่อมั่นในพลังแห่งมนุษย์คือ ยูโทเปีย (Utopia) แต่ในที่นี้เราจำเป็นต้องให้นิยามคำว่า "ยูโทเปีย" ให้เด่นชัดและแตกต่างจากที่เคยเข้าใจกัน ยูโทเปียไม่ใช่เรื่องที่เลื่อนลอยหรือเป็นเรื่องของอนาคต หากแต่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่แล้วในประสบการณ์ชีวิตที่เป็นจริงของเรา นี่ก็หมายความว่า เราจะไม่แยกปัจจุบันและอนาคตให้ขาดออกจากกัน เพราะปัจจุบันก็คือส่วนหนึ่งที่กำลังคลี่คลายของอนาคต นอกจากนี้ ยูโทเปียไม่ใช่การนั่งรอคอย แต่ต้องมีนัยยะที่สื่อถึงความสนใจในวิธีการที่จะได้มันมา และจะต้องลงมือปฏิบัติด้วยเจตจำนงที่แน่วแน่

เอิร์น บล็อก (Ernst Bloch) เป็นนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ทำการบุกเบิกค้นคว้าแนวคิดเรื่อง ยูโทเปียในทัศนะใหม่ที่แตกต่างจากความเข้าใจเดิมดังกล่าวมาข้างต้น ยูโทเปียของบล็อกถูกเรียกว่า เป็น ยูโทเปียรูปธรรม (concrete utopia) ซึ่งมีใช่เป็นความคิดความใฝ่ฝันที่เลื่อนลอย บล็อกกล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่า "ความหวัง" (hope) ว่า ความหวังไม่ใช่เป็นเพียงแค่สิ่งที่เกิดขึ้นมาจากอารมณ์เท่านั้น เพราะความหวังสามารถจะเกิดมาจากความเข้าใจได้ด้วย ที่บล็อกเรียกว่า "ความหวังเพื่อความเป็นจริง" (hope for reality) ความหวังชนิดนี้เป็นอารมณ์ที่มีคุณภาพอย่างหนึ่ง และยังเป็นได้มากยิ่งขึ้นไปกว่านั้น เพราะความหวังแบบนี้ฝังตัวอยู่ในความรู้ประเภทหนึ่งซึ่งเป็นความรู้ประเภทที่บอกให้เราเห็นว่าโลกเราจะสามารถคลี่คลายไปได้ได้อย่างไร

มนุษย์เราเป็นผู้ที่มีความคิดแบบยูโทเปียดำรงอยู่เสมอ เราเชื่อในโลกที่มีความหวังต่อมนุษย์ และมีความคาดหวังต่ออนาคตที่ดีงาม ความหวังนี้ไม่เคยดับมอดไปเลย หากลองสำรวจความใฝ่ฝันของมนุษย์ชาติตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน เราจะพบว่ามนุษย์ทุกยุคทุกสมัย ทุกสถานที่ ต่างสนใจถึงชีวิตที่ดีกว่าในปัจจุบันอยู่เสมอ ไม่ว่าจะแสดงออกซึ่งความสนใจนี้ออกมาในรูปของการคิดถึงอำนาจเหนือมนุษย์แบบเทพยดา ซูเปอร์แมน หรือ โลกแบบพระศรีอาริย์ก็ตาม ความใฝ่ฝันของเด็กๆก็แสดงออกในรูปของนิทาน เช่น อาลาตินกับตะเกียงวิเศษ เป็นต้น แต่ในครั้งอดีตนั้นโดยส่วนใหญ่แล้ว ความใฝ่ฝันถึงชีวิตที่ดีกว่านี้มักจะหาทางออกแบบส่วนตัวโดยไม่แตะต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมเลย นี่เป็นลักษณะที่แตกต่างไปจากเศรษฐศาสตร์การเมืองซึ่งเป็นทฤษฎีความรู้ที่มุ่งหน้าสู่อุณหภูมิเสมอ รวมทั้งให้ความสนใจในอดีตที่มีผลต่อปัจจุบันและอนาคต แต่เศรษฐศาสตร์การเมืองจะแสวงหาทางออกโดยมีหลักการว่า ความสุขของคนคนหนึ่งต้องไม่ได้มาด้วยการสูญเสียหรือการทอดทิ้งเพื่อนมนุษย์คนอื่นๆ

โดยสรุปแล้ว ความเชื่อในพลังของมนุษย์นั้น มีต้นกำเนิดมาจากหลักการเรื่องเหตุผลเชิง

ปฏิบัติของคานท์ (Kant's practical reason) ที่กล่าวว่า การเกิดขึ้นของโลกซึ่ง "ปัจจุบัน" นั้นยังแฝงเร้นอยู่ แต่ทว่าโลกดังกล่าวจะกลายเป็นจริงไปไม่ได้เลย หากปราศจากการริเริ่มของมนุษย์ นี่เป็นข้อเตือนใจนักเศรษฐศาสตร์การเมืองทั้งหลายว่า อย่างวางน้ำหนักกับกลไกทางประวัติศาสตร์ที่ไม่มีตัวตนมากจนเกินไปนัก เช่น กฎของประวัติศาสตร์ แต่ต้องเผื่อใจไปมองปัจจัยด้านอัตวิสัยของมนุษย์ด้วย

แนวคิดที่ว่าด้วย "เสรีภาพ"

องค์ประกอบตัวต่อมาของแนวคิด "มนุษยนิยม" ที่จะขาดไปเสียมิได้เลย ไม่ว่าจะป็นมนุษยนิยมของสำนักใดก็ตาม ก็คือแนวคิดเรื่อง "เสรีภาพ" อย่างไรก็ตาม เนื่องจาก "เสรีภาพ" ได้กลายมาเป็นคุณค่าสากลอย่างหนึ่งที่ไม่มีความบังอาจจะปฏิเสธเสียได้ แต่ทว่า จากการยึดถือคุณค่าเสรีภาพเป็นสรณะนี้ ยังคงมีความแตกต่างกันในขั้นของการตีความและขั้นนำไปปฏิบัติจนบางครั้งความแตกต่างได้กลายเป็นคนละเรื่องกันไปเลยก็มี ดังนั้น ในที่นี้จะขอทำการสำรวจสักเล็กน้อยว่า คำว่า "เสรีภาพ" เท่าที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์ และเท่าที่ผ่านการตีความของคนกลุ่มต่าง ๆ นั้นมีลักษณะอย่างไรบ้าง

บล็อกได้ชี้ให้เห็นว่า ก่อนหน้าที่ชนชั้นกรรมพีจะได้รับชัยชนะในยุโรปนั้น พวกเขาเป็นหัวหอกสำคัญในการชูธงเสรีภาพส่วนบุคคล ความรักมาตุภูมิ และความเป็นสากลของมนุษยชาติ แต่บล็อกตั้งข้อสังเกตว่า "เสรีภาพของกรรมพี" นั้นจับหลักเน้นหนักที่ "ความเป็นกรรมพี" มากกว่าที่ "ตัวเสรีภาพ" จริงๆ ดังเช่นที่มาร์กซ์ยกตัวอย่างว่า "สิทธิแห่งมนุษยชน" นั้นไม่สำคัญเท่ากับ "สิทธิของพลเมือง" ทั้งนี้เพราะ "พลเมือง" เป็นเกณฑ์ที่กรรมพีตั้งขึ้นมาเองและมีความหมายถึงสิทธิของคนทีเห็นแก่ตัวและแยกตัวเองออกจากคนอื่นและออกจากชุมชนโดยรวม (ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องปัจเจกบุคคล) และดังที่เรามากจะเคยได้ยินกันมาแล้วว่า มาร์กซ์ได้ทำการวิพากษ์วิจารณ์ "เสรีภาพของกรรมพี" (ที่มีความเป็นกรรมพีมากกว่าจะมีเสรีภาพ) ว่า มันหมายถึงเฉพาะแต่เสรีภาพที่จะขายแรงงานเท่านั้น ซึ่งมาร์กซ์ได้กล่าวต่อไปว่า เมื่อคนเราเอาพลังความสามารถของเขาออกไปเร่ขาย (เงื่อนไขสังคมนิยมได้บีบบังคับให้ผู้ไร้สมบัติต้องกระทำเช่นนั้น) เขาก็ได้ยกเลิก "ความเป็นมนุษย์" ไปเสียแล้ว และเมื่อนั้น ปัญหาเรื่องเสรีภาพจะยังเหลือความหมายอะไรอีกเล่า

สำหรับความหมายของเสรีภาพตามทัศนะของเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้น สามารถสืบสาวขึ้นไปถึงยุคของคานท์และเฮเกิล ทั้งคานท์และเฮเกิลต่างมีทัศนะร่วมกันว่า ปัญหาเรื่องเสรีภาพและการสร้างสรรค์เสรีภาพนั้น จะต้องเกี่ยวข้องกับการใช้เหตุผล (Reason) คนเราจะมีเสรีภาพได้ก็ต่อเมื่อเขาสามารถตัดสินใจเกี่ยวกับโลกที่เขาใช้ชีวิตอยู่ได้อย่าง "เสรี" อันหมายความว่า "อย่างมีเหตุผล" ส่วนความแตกต่างระหว่างคานท์และเฮเกิลอยู่ที่ว่า คานท์ได้แปรเปลี่ยนเรื่องสภาพความเป็นจริงนี้ให้ไปเป็นเรื่องของมิติกายใน เสรีภาพของมิติกายใน (moral imperative) ในขณะที่เฮเกลมองออกมาถึงเงื่อนไขแห่งความจำเป็นภายนอก (bounds of necessity)

ต่อทัศนะทั้งสองประการข้างต้นนี้ มาร์กซ์ได้รับเอาความคิดเห็นของเฮเกลมาเป็นแนวทาง แต่ก็ได้ขยายเพิ่มเติมต่อไป เพราะในขณะที่เฮเกลเห็นว่า การสร้างสรรค์เสรีภาพนั้น จะต้องทำให้การใช้เหตุผลเป็นเรื่องจริงขึ้นมา (Realization of Reason) และ "เหตุผล" นั้นควรจะเป็นเรื่องของตัวบุคคล ที่รู้จักคิดเรื่องเหตุผลเท่านั้น มาร์กซ์กลับเริ่มหันมามองเงื่อนไขทางภาวะวิสัยที่เป็นจริงของสังคม และเห็นว่า การสร้างสรรค์เสรีภาพนั้นจะต้องทำให้เงื่อนไขสังคมที่มีเสรีภาพเป็นจริงเป็นจังขึ้นมา มากกว่า (Realization of social condition) รวมทั้งข้อเสนอกับจะทำให้ "เหตุผล" เป็นเรื่องจริงจังขึ้นมา นั้น ไม่ใช่เพียงแต่ระดับตัวบุคคลเท่านั้น แต่จะต้องทำให้ความสัมพันธ์ในสังคมมีเหตุมีผลขึ้นมาด้วย ทั้งนี้เพราะสังคมทุนนิยมที่เรากำลังอยู่ในปัจจุบันนี้เป็นสังคมที่ไร้เหตุผล ดังปรากฏการณ์ที่พลังความสามารถในการผลิตมีมากมายมหาศาล แต่การอดอยากหิวโหยก็ยังดำรงอยู่เคียงคู่กันไป กล่าวโดยสรุป ความหมายของเสรีภาพตามทัศนะของมาร์กซ์ จึงเป็นความสัมพันธ์แบบวิภาษวิธีที่เกี่ยวข้องอยู่ที่ปัจจัยด้านภาวะวิสัย (เงื่อนไขทางสังคม) และปัจจัยด้านอัตวิสัย (ตัวบุคคล)

นอกจากนี้ ฌอง-ปอล ซาร์ด ก็เป็นนักเศรษฐศาสตร์การเมืองอีกผู้หนึ่งที่มีความสนใจในปัญหาเรื่องเสรีภาพเป็นอย่างมาก แรกเริ่ม ซาร์ดได้รับแนวคิดเรื่องเสรีภาพมาจากเดส์คาร์ทที่ตีความว่า "เสรีภาพหมายถึงความรับผิดชอบทั้งหมด (total responsibility) ของปัจเจกบุคคลในการกระทำของเขา" ความเข้าใจนี้ส่วนน้อยว่า คนเรามีเสรีภาพอย่างเต็มที่ที่จะเลือกเสมอไม่ว่าจะอยู่ภายใต้เงื่อนไขใดก็ตาม ตราบเท่าที่เขายังคงรับผิดชอบได้อย่างเต็มที่ในการเลือกอย่างมีเสรีนั้น อย่างไรก็ตาม ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตจริงก็สอนให้ซาร์ดต้องปรับเปลี่ยนความเข้าใจของเขา ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ซาร์ดถูกเกณฑ์ไปร่วมรบในสงครามระหว่างฝรั่งเศสและเยอรมัน ช่วงเวลานั้นเองที่เขาได้ตระหนักว่า ความจริงแล้ว คนเราย่อมถูกสภาพการณ์บีบบังคับให้ทำสิ่งที่ตรงกันข้ามกับเจตนารมณ์อยู่เสมอ เสรีภาพนั้นเป็นไปได้ภายในบริบททางสังคมหนึ่งๆ ที่ถูกวางเงื่อนไขไว้ ซาร์ดจึงได้ยกเลิกทัศนะต่อเสรีภาพแบบวีรบุรุษของปัจเจกชนแต่เดิมของเขา (heroism of egoistic individualism) เขาสรุปต่อมาว่า แม้แต่เวลาที่เราคิดว่า เราตัดสินใจ เราคิด เรารู้สึกอย่างเสรีนั้น แท้จริงนั้น เราได้ซึมซับเอาบรรดาความสัมพันธ์ของการผลิต อิทธิพลจากครอบครัวตั้งแต่วัยเด็กอดีตที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์ และอื่นๆ เข้าไปในตัวเรา แล้วจึงกลั่นกรองแสดงออกมาเป็นการกระทำปฏิกริยาตอบโต้ เราจึงไม่เคยเป็นเสรีอย่างแท้จริงจากปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้นนี้เลย

มาร์โกวิทได้ทบทวนความหมายของเสรีภาพที่เคยมีอยู่เดิมๆ ว่า "เสรีภาพ" ไม่ใช่ทางเลือกจำนวนมากๆ ที่เรามี และเสรีภาพก็ไม่ใช่สิทธิที่จะทำอะไรก็ได้ ตราบเท่าที่ไม่คุกคามผู้อื่นแบบที่เราเข้าใจกัน แต่ "เสรีภาพ" หมายถึงความสามารถที่จะกำหนดตัวเอง (Self-determination) และสามารถควบคุมบรรดาพลังต่างๆ ทั้งพลังธรรมชาติและพลังประวัติศาสตร์ได้อย่างมีเหตุมีผล นี้ก็ต้องหมายความว่า จะต้องไม่มีการควบคุมมนุษย์ทั้งจากสถาบันภายนอก (กลไกรัฐ กลไกเศรษฐกิจ) หรือจากกลไกภายในจิตใจต่างๆ เช่น ความกลัว ความละอาย ความรู้สึกผิด เป็นต้น เราจึงจะกล่าวว่าการ

กระทำของมนุษย์คนหนึ่งเป็นไปโดยเสรี ก็ต่อเมื่อมนุษย์คนนั้นได้กำหนดการกระทำด้วยตัวเอง (เช่น เขาจะทำมาหากินอะไร เขาจะอยู่ที่ไหน เขาจะใช้เวลาว่างอย่างไร เขาจะเลือกใครเป็นหัวหน้า หรือตัวแทน) และการกระทำของเขานั้นมีคุณภาพต่อมนุษยชาติ อย่างไรก็ตาม เมื่อเรากล่าวถึง ปัญหาเสรีภาพในความหมายดังกล่าว เราก็ต้องไม่ลืมข้อเท็จจริงอีกด้านหนึ่งของเสรีภาพชนิดนี้ คือ "ความจำเป็น (necessity)" ทั้ง "เสรีภาพ" และ "ความจำเป็น" จะเป็นคู่แฝดที่เดินไปเคียงข้างกันอยู่เสมอ เงื่อนไขด้านบวกของเสรีภาพก็คือความรู้ว่า ขอบเขตของความจำเป็นนั้นอยู่ที่ไหน และสามารถปรับเขตพรมแดนของความจำเป็นได้ถูกต้อง ไม่มากเกินไปหรือน้อยเกินไป

การบรรลุซึ่งเสรีภาพนั้นจะดำเนินไปโดยปราศจากความเชื่อมั่นในพลังของมนุษย์ ความ เป็นไปได้อันสร้างสรรค์ของมนุษย์เสียมิได้ เพราะแม้ว่า ความเป็นจริงของมนุษย์จะเป็นไปดังที่รัฐส โชเคยพรรณนาไว้ว่า "มนุษย์เราเกิดมาอย่างเสรี แต่ทุกหนทุกแห่งกลับมีแต่โซ่ตรวน" แม้กระนั้น มนุษย์เราก็คงสามารถที่จะเลือกเข้าร่วมเหตุการณ์ในโลกด้วย praxis คือการนำเอาอนาคตที่ยังมองไม่ เห็นเข้ามาแทนที่เหตุการณ์ปัจจุบันที่กำลังเกิดขึ้น ฉะนั้น เมื่อเราคิดฝันถึงสังคมที่กำลังจะมาใน อนาคต เช่น สังคมนิยม สังคมเช่นนี้จึงมิใช่เป็นแค่สังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงเพียงแค่อิทธิกรรมสิทธิ์ ส่วนตัวมาเป็นของส่วนรวมเท่านั้น หากทว่าสังคมในอนาคตนั้น จะต้องสามารถตอบคำถามเรื่อง "เสรีภาพ" ให้ได้ด้วย การยกเลิกกรรมสิทธิ์ส่วนตัวนั้นเป็นเพียงบันไดขั้นแรกเท่านั้น ส่วนบันไดขั้น ที่สองคือการบรรลุเป้าหมายของเสรีภาพที่แท้จริง

มากูเซอได้เสนอว่า เมื่อแนวคิดมนุษยนิยมถือเอามนุษย์เป็นเป้าหมายศูนย์กลาง สังคมแบบ มนุษยนิยมก็ต้องเป็นสังคมที่เอื้ออำนวยให้มนุษย์มีความสุข ความสุขของมนุษย์นั้นจะเกิดขึ้นโดย ปราศจากเสรีภาพมิได้ มากูเซอได้วิเคราะห์ปัญหาการสูญเสียเสรีภาพของมนุษย์ว่าเกิดมาพร้อมกับ สังคมแบบที่มีอารยธรรมอย่างที่เป็นอยู่ อารยธรรมแบบนี้ทำให้แรงงานต้องกลายเป็นแรงงานที่ แปรลกแยก (อันเป็นรูปแบบหนึ่งของแรงงาน) วัฒนธรรมที่อนุญาตให้มีแต่แรงงานที่แปรลก แยกทำให้งานกลายเป็นภารกิจที่ไม่น่าพอใจ สังคมขาดการให้หลักประกันความมั่นใจแก่ปัจเจก บุคคล และทำให้ปัจเจกบุคคลสูญเสียเสรีภาพ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงสังคมในความหมายที่แท้จริง จึงมิใช่เป็นเพียงแต่การได้มาซึ่งสังคมที่มีระดับการกินอยู่ดีขึ้นเท่านั้น แต่จะต้องเป็นสังคมที่มี เสรีภาพอย่างแท้จริง ในสังคมที่มีเสรีภาพนั้น การงานจะกลายเป็นการผลิตที่สร้างสรรค์ กิจกรรมที่ สร้างสรรค์นี้จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคลอย่างแท้จริง ดังที่มาร์กซ์ได้ กล่าวสรุปไว้ใน **Capital** ว่า เสรีภาพในความสัมพันธ์ทางสังคมวางอยู่บนพื้นฐานของมนุษย์ผู้เข้า มาร่วมทำกิจกรรมอย่างเป็นเสรี (Freely associated man) ผู้ทำการผลิตที่รวมกลุ่มกันอย่างเสรี (freely associated producers) เสรีภาพอันแท้จริงดังกล่าวของปัจเจกบุคคลจะเป็นพื้นฐานของเสรีภาพอื่นๆ ทั้งปวง

สังคมมนุษย์นิยมในอนาคต

เราได้กล่าวถึงองค์ประกอบบางตัวที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดมนุษยนิยมมาแล้ว และเท่าที่กล่าวมาตั้งแต่ต้น อาจจะพอสรุปได้ว่า แนวคิดมนุษยนิยมเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นมีความใส่ใจในปัญหาที่เกี่ยวกับการสร้างสรรค์สังคมมนุษย์นิยมที่เป็นเงื่อนไขทั้งที่เอื้ออำนวยและทั้งที่หล่อเลี้ยง "ความเป็นมนุษยนิยม" นั่นเอง

นอกเหนือไปจากความเชื่อในพลังสร้างสรรค์และศักยภาพของมนุษย์ที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมจากที่เป็นอยู่ไปสู่สังคมที่ดีกว่าในอนาคตแล้ว การที่จะบรรลุเป้าหมายถึงสังคมมนุษย์นิยมในอนาคตนั้นยังจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงทัศนคติและความเชื่อบางประการที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์อีกด้วย ดังเช่นที่มาร์กซ์ได้เคยต่อต้านหลัก "อรรถประโยชน์" ของเบนธัมที่มีความเชื่อว่า มนุษย์เราสนใจที่จะแสวงหาแต่ผลประโยชน์ที่ให้ความพึงพอใจสูงสุดเท่านั้น มาร์กซ์ได้เปรียบเทียบให้เห็นว่า คนที่สนใจแต่ผลประโยชน์ส่วนตัว (Self-interest) ก็คือคนที่เห็นแก่ตัว (egoistic) ซึ่งเป็นลักษณะของความแปลกแยกในตนเอง (Self alienation) นอกจากนั้น มาร์กซ์ยังชี้ให้เห็นจุดบกพร่องของหลักการของเบนธัมที่ว่า เราจำเป็นต้องแยกแยะระหว่าง "สิ่งที่เป็นธรรมชาติทั่วไป" กับ "สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัย" สำหรับข้อเสนอเรื่องธรรมชาติของมนุษย์นั้น เบนธัมได้นำเอาลักษณะที่เป็นคนอังกฤษสมัยใหม่ในขณะนั้น (ยุคทุนนิยมอุตสาหกรรม) มาเป็นต้นแบบ แล้วก็สรุปว่านั่นเป็นคุณสมบัติของมนุษย์ทุกคน

สำหรับการตั้งคำถามทางปรัชญาเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ จะต้องไม่หยุดอยู่เพียงแค่คำถามที่ว่า "ธรรมชาติของมนุษย์เป็นอะไร" เท่านั้น แต่จะต้องถามต่อไปอีกว่า "จะอย่างไรให้ธรรมชาติของมนุษย์ได้พัฒนาเป็นจริงเป็นจังด้วยการสร้างโลกที่มีความเป็นมนุษย์ให้มากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน" เพราะภายใต้เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของยุคสมัยนี้ ความสามารถที่สร้างสรรค์ของมนุษย์อันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งเปรียบเสมือนแสงสว่างอันเจิดจ้าของดวงอาทิตย์ ไม่สามารถจะเบ่งบานรัศมีออกมาได้ เพราะถูกเมฆดำทะมึนไปปิดกั้นเอาไว้

แมกซิมิเลียน รูเบล (Maximilien Rubel) วิเคราะห์ว่า เมฆร้ายที่บดบังศักยภาพของมนุษย์ อันได้แก่อำนาจที่กดขี่มนุษย์ทุกวันนี้ มีที่สำคัญอยู่ 2 ตัวคือ รัฐและเงิน รัฐได้ทำหน้าที่ควบคุมให้ทุกๆ สถาบันในสังคม ไม่ว่าจะเป็นโรงเรียน ศาสนา สื่อมวลชน ครอบครัว ฯลฯ ช่วยธำรงรักษาสภาพอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเอาไว้ ส่วน "เงิน" นั่นก็ได้กลายเป็นปัญหาใหญ่ที่สุดตัวหนึ่ง วิธีการใช้เงินของมนุษย์ปัจจุบันนั้นทำให้เงินสามารถที่จะเปลี่ยนทุกสิ่งทุกอย่าง แม้แต่แรงงาน การดูแลเอาใจใส่ ความรักความผูกพัน ฯลฯ ให้สามารถกลายมาเป็นสินค้า เพื่อจะนำไปซื้อและขายกันได้ การผลิตสินค้าและเงินไม่เพียงแต่เป็นตัวให้กำเนิดระบบเศรษฐกิจในสังคมกระฎุมพีเท่านั้น หากแต่เงินได้กลายมาเป็น "จิตวิญญาณ" ของสังคมสมัยใหม่อีกด้วย ทั้งนี้จะเห็นได้จากการที่บรรดาคคุณค่าต่างๆ ของสังคมจะเล็งเห็นแต่การมีประโยชน์ กำไร เงิน ปริมาณ การเห็นทุกอย่างเป็นเครื่องมือ ฯลฯ

บรรดาคุณค่าเหล่านี้ตกผลึกกระจายอยู่ในทุกมิติของชีวิตสังคมและความคิดของผู้คน ตัวอย่างเช่น ทัศนคติที่เห็นทุกอย่างเป็นเรื่องมือ ทำให้วิทยาศาสตร์ไม่สอนให้เราตั้งคำถามว่า "สิ่งต่างๆคืออะไร" หากแต่จะสอนให้ถามว่า "ทุกอย่างนั้นทำงานได้อย่างไร" เมื่อเงินกลายเป็นคุณค่าสูงสุดของสังคมแล้ว บรรดาคุณค่าอื่นๆ เช่น ความดี ความงาม ความยุติธรรม ความสงบสุขสันติ ก็สิ้นสุดภาวะที่เป็นสากลสำหรับมนุษย์ทุกคน และถูกลดให้กลายเป็นเรื่องส่วนบุคคล (กล่าวคือ แล้วแต่ใครจะสนใจ มากน้อยก็เป็นเรื่องความนิยมส่วนตัว) ยิ่งไปกว่านั้น คุณค่าบางอย่างยังถูกทำให้บิดเบือนไป เช่น ความอดกลั้นที่เคยเป็นคุณค่าสำหรับการปลดปล่อย กลับถูกนำมาใช้ให้กลายเป็นเครื่องมือสำหรับการกดขี่ เป็นต้น

การค้นหาแนวทางที่จะไปสู่สังคมมนุษย์นิยมในอนาคตนั้น ได้มีความเพียรพยายามที่จะดำเนินการมาตั้งแต่อดีตแล้ว และยังคงมีความพยายามเช่นนั้นต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ในบางแห่งก็ได้มีการลงมือทดลองทำจริงๆเลย เช่น Saint-Simon Robert Owen สำหรับยุคก่อนหน้าที่มาร์กซ์จะเสนอหลักการสังคมนิยมที่เป็นวิทยาศาสตร์นั้น เป็นยุคที่แนวทางสังคมนิยมแบบมนุษย์นิยมกำลังเฟื่องฟูอยู่มาก ข้อเสนอที่เป็นที่นิยมในขณะนั้นก็คือ จะต้องจัดลักษณะทางการเมือง (อันได้แก่ ลำดับชั้น ระเบียบวินัย การควบคุม การอ่อนน้อมเชื่อฟัง) ออกไป และนำเอาการจัดระบบแบบอุตสาหกรรม (อันได้แก่ การจัดการ การบริหาร การจัดองค์กร) มาแทนที่ เพื่อสร้างความมั่งคั่งและหลักประกันให้แก่ปัจเจกบุคคล กล่าวคือ จะต้องทำการปฏิรูปสังคมให้เป็นไปตามหลักการของเหตุผลและวิทยาศาสตร์ รูเบลมีความเห็นว่าความเป็นมนุษย์นิยมของสังคมนิยมเหล่านี้เพียงแต่อยู่ในระดับความตั้งใจและเป้าหมายเท่านั้น แต่หนทางอันนำไปสู่มันไม่ช่วยให้บรรลุเป้าหมายแต่อย่างใด

นอกเหนือจากแนวทางที่กล่าวมานี้ ก็ยังมีผู้เสนอการสร้างเงื่อนไขสังคมแบบใหม่โดยนำเอาทฤษฎีของเฟอร์ดินานด์ ทอนนีส์ (Ferdinand Tönnies) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมัน ที่ทำการแบ่งสังคมออกเป็น 2 ชนิด คือ สังคมเมืองและสังคมชนบท¹⁰ ยูจีน คามเมกา เสนอว่า จากพื้นฐานแนวคิดเรื่องสังคมชนบท เราจะสามารถนำมาสร้างจริยธรรมใหม่ที่ความก้าวหน้าได้ จริยธรรมนี้จะประสานเอา

¹⁰ ทอนนีส์พรรณนาลักษณะสังคมทั้ง 2 แบบเอาไว้ว่า สังคมชนบท (Gemeinschaft) เป็นสังคมที่มีความประสานกลมกลืนกันตามธรรมชาติ (nature harmony) ผู้คนผูกพันกันด้วยสายสัมพันธ์ตามประเพณี มิตรภาพ และการยอมรับคำสั่งสอนทางศาสนา ส่วนใหญ่แล้ว มีรูปแบบการผลิตทางเกษตรและผลิตเพื่อการใช้สอย ความสัมพันธ์ในสังคมเป็นไปตามสถานะที่แน่นอนของบุคคล ในสังคมนิยมนี้ ผู้คนมีความสมัครสมานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งๆที่มีปัจจัยต่างๆที่ทำให้คนแยกออกจากกัน ทุกคนต่างทำกิจการโดยคิดถึงผู้อื่นตลอดเวลา ตัวอย่างสังคมนิยมนี้ได้แก่ ในชนบทที่ความเจริญยังไม่ถึง สำหรับสังคมเมือง (Gesellschaft) นั้น ก็มีลักษณะที่แตกต่างตรงกันข้าม สังคมเมืองคือสังคมนิยมแบบการค้าของชนชั้นกระฎุมพี ซึ่งความสัมพันธ์แบบเงินตราได้เข้ามาแทนที่สายสัมพันธ์แบบเดิมๆ ทั้งหมด ผู้คนมีความสัมพันธ์หรือรวมกลุ่มกันเพราะสัญญาหรือการค้าขายแลกเปลี่ยน ในสังคมเมืองนี้ ผู้คนจะแตกแยกออกจากกันทั้งๆที่มีปัจจัยเอื้ออำนวยต่อการคิดต่อมารวมกลุ่มกัน (เช่น ระบบการสื่อสารสมัยใหม่)

ทฤษฎีความรู้ที่เรามีอยู่ในปัจจุบัน ทั้งด้านวิทยาศาสตร์ ด้านการเมือง ด้านประชาธิปไตย ผวนวกับเข้า กับประเพณีของการผลิตวัตถุและจิตใจที่มีอยู่แต่ดั้งเดิม กล่าวคือ เอาแง่มุมที่ดึงมาและเป็นประโยชน์ ของทั้งสังคมเมืองและสังคมชนบทมาเป็นตัวสร้างสรรค์จริยธรรมและสังคมแบบใหม่

มาร์โกวิทเสนอว่ารูปแบบการจัดการแบบระบบ "การจัดการด้วยตนเอง" (Self-management) ในทุกระดับของชีวิตทางสังคมจะช่วยกระตุ้นความคิดริเริ่มสร้างสรรค์อย่างเสรีของปัจเจกบุคคล ไม่ว่าจะในมิติเศรษฐกิจหรือมิติการเมือง เพื่อหลีกเลี่ยงให้พ้นจากรูปแบบการจัดการแบบปัจจุบันที่มี เพียงคนกลุ่มน้อยเพียงกลุ่มเดียวเท่านั้นที่ทำการควบคุมคนส่วนใหญ่ การควบคุมมนุษย์ด้วยตนเอง ราวกับเป็นวัตถุชิ้นหนึ่งเท่านั้น เป็นรากเหง้าของสังคมมนุษย์ที่มีมาตั้งแต่ครั้งอดีตจนถึงปัจจุบัน ส่วนการยกเลิกนั้นจะต้องทำอย่างมีขั้นตอน ด้วยการนำเอาระบบการจัดการด้วยตนเองเข้ามาแทนที่ ระบบเก่าทั้งในระดับรัฐและระดับโรงงาน รูปแบบการจัดการด้วยตนเองนี้เป็นรูปแบบที่ประชาชน จะตัดสินใจด้วยตนเอง อันเป็นรูปแบบที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมในความหมายที่แท้จริง ซึ่งจะ นำไปสู่การพึ่งตนเองของประชาชนทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม

มาลูเชอทำการวิจารณ์สภาพในปัจจุบันว่า สังคมทุกสังคมที่มนุษย์เรามีอยู่ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะ มีระบบเศรษฐกิจและลัทธิการเมืองแตกต่างกันอย่างไรก็ตาม ก็ล้วนแล้วแต่ห่างไกลจากอุดมคติและมี ลักษณะที่เหมือนกันทั้งสิ้น กล่าวคือ เน้นการรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง เน้นลักษณะ bureaucrat เน้นความสำคัญของการใช้เหตุผลทางเศรษฐกิจเหนือกว่าเหตุผลอื่นๆ ปลูกฝังให้ผู้คนติดอยู่กับชีวิต การทำงานจนลืมการพักผ่อนและความรื่นรมย์ เร่งการผลิตและคลังโคสส์การบริโภค เป็นต้น และเขา ได้นำเสนอหนทางการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมใหม่ด้วยการเปลี่ยนหลักคิดและปรัชญาแบบเดิม การ เปลี่ยนแปลงสังคมจะต้องไม่มุ่งไปสู่แนวทางเชิงปริมาณ แต่จะต้องเน้นหนักให้ความสำคัญกับการ เปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ ต้องทำลายโครงสร้างที่เป็นจริงของสังคมเดิม เพื่อที่ว่าคนเราจะได้พัฒนา ความต้องการของตัวเองอย่างมีอิสระ ต้องพัฒนาเทคโนโลยีแบบใหม่ที่ไม่ได้ทำลายล้างความเป็น มนุษย์แบบเทคโนโลยีที่มีอยู่ในปัจจุบัน ต้องสร้างเอกภาพระหว่างศิลปะและวิทยาศาสตร์ รวมทั้ง ต้องปลดปล่อยวิทยาศาสตร์ให้หันมารับใช้การปลดปล่อยมนุษยชาติ ในการนี้เราต้องยกเลิกความ เชื่อถือแบบเดิมที่เราเคยมีอยู่ แม้แต่แนวความคิดเรื่องการพัฒนาที่เฟื่องฟูมาใน 2-3 ทศวรรษนี้ ซึ่ง มิได้เป็นแนวทางนำไปสู่สังคมมนุษยนิยมในอนาคต แต่กลับดูเหมือนว่า ความล้มเหลวของสังคม มนุษยนิยมนั้นเกิดมาจาก "การพัฒนาที่มากเกินไป" เสียยิ่งกว่า "ความล่าช้าของการพัฒนา" เสียอีก ทั้งนี้เนื่องมาจากเหตุผลที่ว่า ในขณะที่ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมีเพิ่มมากขึ้น ในอีกด้านหนึ่ง ความก้าวหน้าทางการเมืองในการควบคุมประชาชนก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้นเป็นเงาตามตัว มันจึงเป็น ความก้าวหน้าในอันที่จะขัดขวางเลือกอันอื่นๆ และยังปิดกั้นช่องทางไปสู่เสรีภาพให้บีบแคบลง

ในสังคมมนุษยนิยมในอนาคตนั้น ชีวิตของมนุษย์ต้องมีหลักประกันเรื่องเสรีภาพอันเป็น คุณสมบัติพื้นฐานของ "ความเป็นมนุษย์" และเมื่อมนุษย์แต่ละคนสามารถแสวงหาความเต็มเปี่ยม

สมบูรณ์ให้กับตนเอง (Self-fulfillment) นี้จึงจะเป็นเงื่อนไขสำหรับความรักในเพื่อนมนุษย์คนอื่น ชุมชนที่มนุษย์เข้ามาอยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์ต่อกัน จะต้องไปไกลกว่าการที่ทุกคนหมกมุ่นอยู่แต่ เรื่องราวของตัวเอง (ไม่ว่าจะเป็นการกินอยู่หลับนอน) และไปให้พ้นจากสภาพที่มีการใช้เพื่อน มนุษย์ด้วยกันเองเป็นหลังไหลเพื่อเหยียบขึ้นไปให้สูงส่ง คนเราต้องเลิกปฏิบัติต่อกันราวกับเป็น สิ่งของชิ้นหนึ่ง นอกจากนั้นความสัมพันธ์ระหว่างคนต่อคนก็ต้องถูกยกเลิกจากการถูกกำหนดด้วย กฎเกณฑ์แห่งสิ่งของ¹¹ ในสังคมมนุษย์นิยมอุดมคติจะต้องสร้างโลกทัศน์แบบริเริ่มสร้างสรรค์เพื่อ การร่วมมือกันระหว่างมนุษย์ (cooperative creativity) นี้เองจะทำให้มนุษย์แต่ละคนสามารถ มองเห็นความเป็นสากล (universality) ของมนุษยชาติ และมีสถานะเป็น Social being ที่แตกต่างไป จากสัตว์โลกชนิดอื่น

และคำกล่าวประโยคสุดท้ายของนักมนุษยนิยมเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองก็คือ "อนาคตของ มนุษยชาติอยู่ในกำมือของเราทุกคน"

¹¹ ลักษณะความสัมพันธ์แบบนี้เรียกว่า "Fetishism" อันหมายถึงระบบการผลิตที่ทำให้ความสัมพันธ์เชิงคุณค่า (เช่นความดี ความงาม) ปรากฏตัวในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนสินค้า แทนที่จะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิต ด้วยกัน ตัวอย่างรูปธรรมก็เช่น สิ่งของชิ้นหนึ่งจะมีคุณค่าที่ดีก็เพียงเพราะว่ามันมีราคาสูง หรือคนรวยมีโอกาสเป็น คนดีได้ง่ายกว่าคนจน (ในสายตาของสังคมที่ fetishism) เป็นต้น

บรรณานุกรม

- 1) Donoso, A., "The notion of freedom in Sartre, Kolakowski, Markovic and Kosik, **Philosophy Today** Vol 23 No 2 (Summer 1979), pp.113-127.
- 2) Fromm, E., (ed.) **Socialist Humanism**, Anchor Books, New York, 1966.
- 3) Fromm,E., **Marx's Concept of Man**, Frederick Ungar Publishing, New York, 1973.
- 4) Goldmann,L., **Marxisme et Sciences Humaines**, Gallimard, Paris, 1970.
- 5) Hudson, Wayne., **The Marxist Philosophy of Ernst Bloch**, The Macmillan Press, London, 1982.
- 6) Kolakowski, L., **Main Currents of Marxism** (Vol III), Oxford University Press. 1978.
- 7) Smith,S.B., **Reading Althusser : An Essay on Structural Marxism**, Cornell University Press,1984
- 8) Walton,P., and Gamble,A., **From Alienation to Surplus Value**, Sheed and Word Ltd., London 1972.